

Krzysztof Przeworski

EWAKUACJA JAKO SPOSÓB OCHRONY LUDNOŚCI

54296

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ
WYDZIAŁ STRATEGICZNO-OBRONNY
KATEDRA OBRONY TERYTORIALNEJ I CYWILNEJ

AON 5378/02

Krzysztof PRZEWORSKI

EWAKUACJA
JAKO SPOSÓB OCHRONY LUDNOŚCI

WARSZAWA 2002

Projekt okładki
Genowefa Majchrowska

Redaktor techniczny
Beata Klarowska

Korekta
Jadwiga Górczyk

Skład, druk i oprawa: Akademia Obrony Narodowej – Wydział Wydawniczy
00-910 Warszawa, al. gen. A. Chruściela 103
Zam. nr 1548/2001

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
1. Znaczenie przemieszczeń ludności w polskim systemie jej ochrony i stosowana terminologia	7
2. Planowanie i prowadzenie ewakuacji ludności w Polsce	11
3. Planowanie ewakuacji ludności w innych państwach	14
4. Uwarunkowania ewakuacji	18
4.1. Podstawy prawne ewakuacji	18
4.2. Zagrożenia ludności aglomeracji	20
5. Czynniki sprawności ewakuacji ludności	23
6. Metody ewakuacji ludności	25
Zakończenie	35
Przypisy	37
Bibliografia	47
Rysunki	50

WSTĘP

Doświadczenia Polski z 1939 r. oraz współczesne wojny i konflikty zbrojne, a także wzrastająca liczba oraz rozmiar zagrożeń niemilitarnych, jak np: powódzie w Polsce (1997 i 2001 r.), skażenie promieniotwórcze Białorusi i Ukrainy (1986 r.), są dla nas przykładami możliwych katastrofalnych zdarzeń oraz skali społecznych potrzeb. Są to także dowody różnych skuteczności i braków zastosowanych rozwiązań w ochronie ludności. Współcześnie szczególną troskę w zapewnieniu bezpieczeństwa ludności Polski wymusza wysoka liczba mieszkańców naszego kraju i związane z tym jej wysokie zagęszczenie w miastach oraz aglomeracjach miejsko-przemysłowych. Warto zatem przedstawić dawne i obecne poglądy na ewakuację ludności oraz stan polskich przygotowań do niej. Podkreślenia wymaga fakt, że ten sposób ochrony jest podstawowy obok jej ukrycia w budowlach ochronnych.

Przedsięwzięcia związane z ochroną ludności stanowią ważną część procesu kształtowania bezpieczeństwa obywateli, które gwarantowane jest w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 6 kwietnia 1997 r.: **„Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.”** (art. 5).

Jest to także cel strategiczny polityki bezpieczeństwa RP. Warunki organizacji działań związanych z bezpieczeństwem ludności i organy odpowiedzialne za ich podejmowanie są określone w strategiach bezpieczeństwa i obronności RP (przyjęte przez Radę Ministrów w 2000 r.)¹.

Znaczenie działań związanych z bezpieczeństwem ludności, zwłaszcza w okresie zagrożenia wojennego, podkreślają dawne teksty dyrektyw Paktu Północnoatlantyckiego – Wysokiego Komitetu do spraw Planowania na Sytuacje Nadzwyczajne (SCEPC), wcześniej nazwany był Wysokim Komitetem Opieki w Sytuacjach Szczególnych NATO.

Jedna z dyrektyw (z 12 października 1988 r.) stwierdzała, że: „**Najważniejszym celem wszystkich wysiłków obronnych jest przetrwanie ludności i jej swobodnego stylu życia.**” Wcześniej, w tzw. Białej Księdze Obrony z 1983 r. czytamy, iż: „**...militarna obrona nie ma sensu, jeśli ludność danego kraju nie ma szans przeżycia.**” Współczesny pogląd Sojuszu nie odbiega od wcześniejszych ustaleń, a nawet został poszerzony o nadzwyczajne zagrożenia czasu pokoju (sytuacje kryzysowe) w ramach planowania cywilnego na sytuacje nadzwyczajne (ang. CEP – civil emergency planning)². Nie oznacza to jednak, że ochrona ludności została w całości przejęta przez NATO. W Koncepcji Strategicznej Sojuszu (z kwietnia 1999 r.) stwierdza się: „**Sojusz, poprzez wspólne działanie, umożliwia swym członkom realizację podstawowych narodowych celów bezpieczeństwa, nie pozbawiając ich jednocześnie suwerenności w dziedzinie obrony.**” (pkt. 8).

1. ZNACZENIE PRZEMIESZCZEŃ LUDNOŚCI W POLSKIM SYSTEMIE JEJ OCHRONY I STOSOWANA TERMINOLOGIA

Zorganizowane przemieszczanie ludności lub jej ukrycie to podstawowe sposoby jej ochrony, które przygotowuje (lub powinno przygotować) każde państwo. Wybór metody ochrony ludności zależy od przewidywanych skutków zdarzeń w czasie pokoju jak i działań wojennych, na wybranym obszarze, uwarunkowany jest także sytuacją demograficzną, poziomem rozwoju cywilizacyjnego oraz zasobnością państwa. Innym aspektem wyboru są możliwości ludności, jej przewidywane zachowanie oraz potrzeby sił zbrojnych. Władze każdego z państw stają zatem przed dylematem wyboru optymalnej metody ochrony ludności.

We współczesnych polskich warunkach, przy niewielkiej liczbie gotowych budowli ochronnych przeznaczonych dla ludności cywilnej (miejsc jest tylko dla 7,8% mieszkańców), braku regulacji prawnych nakładających na projektantów budynków mieszkalnych obowiązek planowania podpiwniczeń o odpowiedniej wytrzymałości na obciążenia dynamiczne, przy wysokiej ruchliwości mieszkańców, a przede wszystkim dużym zasięgu skutków katastrofalnych zdarzeń czasu pokoju oraz prognozach strat i zniszczeń w czasie działań zbrojnych można stwierdzić, że zorganizowane przemieszczanie ludności jeszcze przez wiele lat będzie miało znaczenie priorytetowe w polskim systemie jej ochrony.

W odróżnieniu od ucieczek zorganizowane przemieszczenie ludności do miejsc bezpiecznych, w czasie występowania niektórych zagrożeń niemilitarnych oraz w sytuacji kryzysu wojennego, jest skutecznym i pożądanym działaniem dla jej ochrony. W takich okolicznościach planowanie i organizacja masowych przemieszczeń ludności należy do zadań organizacji wykonującej zadania obrony cywilnej.

W tym i innych zadaniach jej organy interdyscyplinarnie koordynują działania różnych ogniw i struktur administracji publicznej, instytucji, podmiotów gospodarczych, właścicieli lub zarządców obiektów³. Realizacja tego sposobu ochrony ludności prowadzona jest również różnymi metodami dostosowanymi do możliwości organizatora, a te zmieniają się pod wpływem różnych czynników⁴. W swojej istocie metody te sprowadzają się do profilaktycznego lub ratunkowego usuwania (wyprowadzania, wynoszenia) ludności z terenów (obiektów) zagrożonych albo objętych skutkami katastrofy bądź działań zbrojnych i zapewnieniu jej pomocy.

Ogólnym i powszechnie przyjętym terminem, który opisuje cały kompleks przedsięwzięć dotyczących zorganizowanych przemieszczeń ludności jest **ewakuacja** (od łac. evacuatio – opróżnienie). Nazwy tego sposobu zbiorowej ochrony ludności w Polsce zmieniały się i nie w pełni charakteryzowały istotę zorganizowanych przemieszczeń ludności. Odpowiednio do ówczesnej oceny zagrożeń uzupełniano to pojęcie i stosownie do nowych zamiarów formułowano zastosowane terminy. Najczęściej stosowane nazewnictwo zorganizowanych przemieszczeń ludności, obok terminu ewakuacja, to: rozproszenie, oddalenie, wycofanie i rozśrodkowanie. Dokonując przeglądu stosowanych terminów określających zorganizowane przemieszczenia ludności w Polsce, można stwierdzić, że używane dawniej i współcześnie nie były jednoznaczne, przez co budziły wiele wątpliwości. Można i teraz zauważyć, że przedstawione definicje nie oddają w pełni jej istoty przy występujących przecież różnych formach jej przebiegu.

Od 1994 r. w Polsce przyjęto, że do zorganizowanych przemieszczeń ludności stosuje się tylko jeden termin – **ewakuacja**. Definiując ją określono, że **polega ona na przemieszczeniu ludności z rejonów, w których przebywanie może zagrażać życiu lub zdrowiu, do rejonów bezpiecznych**⁵. Inna definicja mówi, że **ewakuacja ludności to jeden ze sposobów zbiorowej ochrony ludności polegający na przemieszczaniu jej z obszarów (rejonów) zagrożonych lub porażonych do bezpiecznych**⁶. Powyższe definicje wykazują pewne braki. W przekonaniu autora dotyczą one charakteru zorganizowanego i zapewnienia opieki przemieszczanym. Takie uwagi wymagają przedstawienia własnej definicji i podziału. Proponuję zatem, aby ewakuację definiować jako, **zorganizowane przemieszczanie (usuwanie, wynoszenie, wywożenie, wyprowadzenie) ludności, wszelkiego ro-**

dzaju dóbr materialnych oraz zwierząt hodowlanych z obszarów lub obiektów zagrożonych i objętych skutkami działań zbrojnych albo katastrof w celu ich ochrony, udzielenia pomocy (ratunku) i ograniczenia strat materialnych.

Możemy więc wyróżnić ewakuację: **ludzi, zwierząt hodowlanych, mienia i dóbr** (archiwa, cenna aparatura i dokumentacja, mienie osób, dobra kultury, dobra niezbędne do przetrwania)⁷. Zatem pochodny termin **ewakuacja ludności, to zorganizowane przemieszczanie osób z rejonów (stref), w których przebywanie zagraża życiu lub zdrowiu do obszarów (stref i miejsc) bezpieczniejszych w celu ich ochrony lub udzielenia pomocy (ratunku)**⁸.

Ze względu na to, że charakter ewakuacji ludności zależy od czasu jej prowadzenia należy ją podzielić na ewakuację profilaktyczną i ratunkową. Ich istotę stanowi wtedy odpowiednio: planowość lub improwizacja⁹.

Wymienione powyżej rodzaje ewakuacji ludzi mogą być realizowane w różnych formach i okresach. Poniższe propozycje uogólnienia form przebiegu ewakuacji ludności są próbą systematyzacji, a intencją było uwzględnienie wszystkich sytuacji i zdarzeń czasu pokoju i wojny.

Rozproszenie – samodzielne wyjazdy (ewakuacja samorzutna, samoewakuacja) z rejonów o dużym zagęszczeniu ludności do miejsc wybranych przez mieszkańców, przed ogłoszeniem rozpoczęcia ewakuacji i w pierwszym etapie po jej ogłoszeniu. Występowanie tej formy ewakuacji należy planować i uwzględniać w czasie pokoju, kryzysu i wojny jako jej pierwszy lub jedyny etap. Może to stanowić główny rzut ewakuacji ludzi (np. w aglomeracjach miejsko-przemysłowych)¹⁰.

Rozśrodkowanie (wyprowadzenie) – wyjazdy mieszkańców do miejsc wybranych lub wskazanych, organizowane i kierowane przez organy obrony cywilnej, własnymi i zbiorowymi środkami transportu. Może być planowane oraz przeprowadzane w czasie pokoju, kryzysu i wojny, a także stanowić główny rzut ewakuacji ludności cywilnej.

Wycofanie (oddalenie) – wyjazdy mieszkańców organizowane w czasie działań zbrojnych i w okresie ich przygotowania¹¹, realizowane w kierunkach i do miejsc pobytu – zgodnie z ustaleniami dowódców przygotowujących walkę lub operację, a także organu kierującego akcją ratunkową po klęsce żywiołowej lub katastrofie. Może

objąć tylko niektóre grupy ludności, np: kobiety z dziećmi, chorych i rannych do ustalonych stref sanitarnych lub bezpieczeństwa¹².

Przejazd (tranzyt) ewakuacyjny – obejmuje tę ludność, która przybywa na obszar ewakuowany z innego terenu, objętego takim samym przedsięwzięciem. Jej zamiarem jest poszukiwanie krótkotrwałego schronienia i zaopatrzenia lub tylko przejazd, który winien odbywać się po wyznaczonych drogach.

Ewakuacja anarchiczna (ucieczka) – obejmuje ludność nie zapoznaną z zasadami zorganizowanych przemieszczeń oraz tę, która w sytuacjach zagrożenia wojennego i w czasie działań zbrojnych nie podporządkowuje się zasadom wyjazdów. Konsekwencją takiego stanu i zachowania się tych osób może być panika.

Podsumowanie powyższych rozważań oraz propozycje innych klasyfikacji związanych z typologią ewakuacji przedstawiono na rys.1.

2. PLANOWANIE I PROWADZENIE EWAKUACJI LUDNOŚCI W POLSCE

Najwcześniejsze plany zorganizowanych przemieszczeń ludności cywilnej przygotowano w Polsce w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Rozwinięto je później w latach międzywojennych, koncentrując się najpierw na personelu urzędów państwowych i ich rodzinach, później na mieszkańcach dużych miast. W dokumentach określano je jako ewakuację, wycofanie lub rozproszenie¹³. Motywacją rozwoju planów były doświadczenia wojenne i straty wśród ludności cywilnej po zbrojnej agresji Włoch na Etiopię (1935/36), w wojnie japońsko-chińskiej (1937–1945) i hiszpańskiej wojnie domowej (1936–1939)¹⁴.

W innych okolicznościach planowano i przeprowadzono ewakuację ludności podczas powstania warszawskiego. Plan taki został opracowany przez stronę polską i niemiecką w celu wyprowadzenia ludności cywilnej z miasta¹⁵. Także na okupowanych ziemiach polskich administracja niemiecka, przygotowując swoją ludność do wyjazdów przed zbliżającym się frontem, określała je jako ewakuację. Zgodnie z założeniami planów wyjazdy umożliwiano ludności polskiej i innym narodowościom¹⁶.

Po zakończeniu wojny, aż do roku 1951, planowanie ochrony ludności w Polsce opierało się na ustawie o obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej z roku 1934 i rozporządzeniu Rady Ministrów z roku 1938¹⁷. Zagadnienie prewencyjnych zorganizowanych przemieszczeń ludności nie było uwzględniane i planowane, aż do roku 1955, kiedy to Terenowa Obrona Przeciwlotnicza (TOPL) rozpoczęła formowanie służb ewakuacji. Podsumowując ten okres można stwierdzić, że do tego czasu priorytet w ochronie ludności miało ukrycie jej w budowlach ochronnych¹⁸.

Właściwe znaczenia i rangę problematyce ewakuacji ludności w czasie działań wojennych nadała II Konferencja Organizacji Genewskich. Została ona zwołana z inicjatywy Międzynarodowej Organizacji Obrony Cywilnej w styczniu 1957 roku¹⁹. Obrady zakończono, przy

udziale delegacji Polski, tzw. Apelem Florenckim. Z czasem okazało się, że sukcesem konferencji był jej znaczący wpływ na spopularyzowanie i uwzględnienie tego sposobu ochrony ludności w wielu krajach, w tym i w Polsce²⁰. Po konferencji w kraju rozpoczęły się przygotowania do wykorzystania dużych przemieszczeń ludności jako metody ochrony ludności. Podjęto też próby naukowej analizy tego procesu. Prace zaowocowały wytycznymi Komendy Głównej TOPL w sprawie przemieszczeń ludności, które dały początek planom jej **rozśrodkowania**²¹. Termin ten nie od razu znalazł powszechne uznanie i zastosowanie²². Oficjalnie w dokumentach normatywnych zastosowano go po przejęciu TOPL przez Ministerstwo Obrony Narodowej (1964 r.) i rozdzieleniu kompetencji w tych sprawach na Dział Ochrony Ludności i Zaopatrzenia Komitetu Obrony Kraju oraz struktury Powszechnej Samoobrony (powołana na miejsce TOPL w lipcu 1965r.)²³. Zastępujące „ewakuację” rozśrodkowanie ludności rozumiano jako przesunięcie odpowiedniej części ludzi z rejonów zagrożonych (miast, ośrodków przemysłowych) bezpośrednimi uderzeniami broni masowego rażenia do rejonów mniej lub w ogóle nie zagrożonych²⁴. Głównym celem tego działania miało być uratowanie ludności przed nadmiernymi stratami²⁵. W ówczesnych licznych publikacjach autorzy wskazywali na konieczność planowania różnych odmian rozśrodkowania i ewakuacji w dalszym ciągu rozumianej jako wyprowadzenie ludności poszkodowanej z rejonów porażen²⁶. Uwagi dotyczyły rozśrodkowania załóg zakładów produkcyjnych pozostających w dotychczasowym miejscu, ludności „zbędnej ekonomicznie” oraz wyprowadzenia jej na odległości tzw. bezpieczne od miast uznanych za zagrożone uderzeniami broni masowego rażenia i przeprowadzane w ich granicach²⁷.

Takie definiowanie i planowanie przemieszczeń ludności uznanej za zagrożoną w miastach utrzymywało się do czasu budowy podstaw organizacji Obrony Cywilnej w naszym kraju. Jej tworzenie rozpoczęło się w Polsce w roku 1973 (Uchwała Rady Ministrów Nr 111 z 18 maja 1973 r.). Od tej chwili jej organy przejęły zadanie organizowania przemieszczeń ludności, początkowo tylko pod nazwą rozśrodkowania, a od roku 1975 określając je jako rozśrodkowanie i ewakuację. Nowe ustalenia znalazły się w Uchwale KOK z 7 października 1974 roku w sprawie rozśrodkowania ludności i w Wytycznych Szefa OC Kraju z 25 listopada 1974 roku w sprawie planowania i prowa-

dzenia rozśrodkowania ludności (sygn. IOCK 55/75), a także w Wytycznych Szefa OC Kraju z 1 kwietnia 1975 r. w sprawie opracowania planów OC województw, miast (dzielnic). Problematykę planowanych przemieszczeń ludności modernizowały: Uchwała KOK nr pf 3/84 z 28 czerwca 1984 roku w sprawie rozśrodkowania załóg zakładów pracy i ewakuacji pozostałej ludności oraz Wytyczne Szefa OCK z dnia 12 września 1984 roku w sprawie planowania oraz prowadzenia rozśrodkowania załóg zakładów pracy i ewakuacji pozostałej ludności (sygn. IOCK 135/86). Ostatecznie ustalono (do 1994 r.), że:

- **rozśrodkowanie** – to zorganizowane przemieszczenie pracowników zakładów pracy kontynuujących działalność w czasie wojny, którzy zamieszkują rejony i miasta uznane za szczególnie zagrożone (mogły temu podlegać także osoby z obiektów, które były położone poza ww. rejonami i miastami, a także z obszarów możliwych katastrofalnych zatopień) oraz rozmieszczenie ich w miejscowościach położonych bezpośrednio poza strefą możliwych słabych zniszczeń (katastrofalnych zatopień), z których istnieją dogodne warunki dowozu pracujących zmian do pracy,

- **ewakuacja** – to zorganizowane przemieszczenie pracowników zakładów pracy, które przenoszą lub zawieszają swoją działalność na czas wojny oraz osób nie zatrudnionych i nie przeznaczonych do pełnienia służby (funkcji) w zakresie obronnym, a zamieszkałych na terenach rejonów i miast uznanych za szczególnie zagrożone (mogła temu podlegać ludność z obiektów jak w przypadku rozśrodkowania) i rozmieszczenie ich w miejscowościach położonych poza strefą możliwych słabych zniszczeń.

Ustalone definicje i plany przemieszczeń utrzymały się do czasu historycznych zmian ustrojowych w Polsce oraz powstania nowej sytuacji geostrategicznej w Europie po rozpadzie Układu Warszawskiego. Zmiany w hierarchii zagrożeń państwa – za równorzędne z militarnymi uznano polityczne, ekonomiczne, wewnętrzne, ekologiczne, psychologiczne²⁸ – wpłynęły także na istniejący system ochrony ludności Polski. Niewątpliwie największy wpływ na współczesne zmiany w systemie ochrony ludności ma ocena militarnego zagrożenia terytorium kraju, a zwłaszcza minimalizacja ewentualnych przypadków użycia broni masowego rażenia. Właśnie taka ocena znalazła odzwierciedlenie w założeniach planów i wytycznych organów władzy państwowej i samorządowej.

3. PLANOWANIE EWAKUACJI LUDNOŚCI W INNYCH PAŃSTWACH

Jak wskazano wcześniej, na poglądy dotyczące ewakuacji ludności w Polsce wpływ miały doświadczenia i ustalenia teoretyczne innych państw oraz organizacji międzynarodowych. W dostępnych publikacjach i opracowaniach dotyczących zorganizowanych przemieszczeń ludności za granicą zaobserwować można podobną lub identyczną terminologię. Wysoką zbieżność, a nawet identyczność definicji (ewakuacja, rozśrodkowanie) wykazują informacje o tych zamiarach w państwach byłego Układu Warszawskiego²⁹. W państwach zachodnich całość przedsięwzięć zorganizowanych przemieszczeń ludności była i jest zawarta tylko w terminie „ewakuacja”. Poszczególne państwa, rozwijając założenia tego sposobu ochrony ludności, uzupełniały go dostosowując szczegółowe zamiary do własnych warunków.

Po II wojnie światowej w Stanach Zjednoczonych, podobnie jak w Polsce, ewakuacją ludności zajęto się stosunkowo późno. Po raz pierwszy, za środek ochrony zbiorowej uznano ją w planach wyprowadzenia ludności z większych miast i centrów przemysłowych opracowanych w 1955 roku. Miało to przebiegać w trzech fazach – ewakuacja strategiczna, ewakuacja taktyczna, ewakuacja „następna” (odpowiednik ratunkowej – uwaga autora)³⁰. W kolejnych latach, w miarę rozwoju sytuacji międzynarodowej i powstawania nowych generacji broni masowego rażenia, poglądy na temat znaczenia ewakuacji zmieniły się. Dotyczyło to zwłaszcza doktrynalnego wyboru priorytetowego sposobu ochrony ludności – ewakuacja czy ukrycie w schronach³¹. Do końca lat 70. uznawano priorytet budownictwa ochronnego, a zwłaszcza ukryć przed opadem promieniotwórczym³². Wywołało to nawet konflikty społeczne³³. Lata 80. w dziedzinie ochrony ludności są w USA okresem przełomowym, pierwszeństwo w planowaniu tych przedsięwzięć uzyskuje ewakuacja mieszkańców z zagrożonych obszarów³⁴. W planach uwzględnia się dostosowanie zamiarów ewakuacji ludności do klęsk żywiołowych i ewentualnych katastrof (tsu-

nami, awarie elektrowni jądrowych, powodzie, pożary przestrzenne i punktowe).

Innym państwem, w którym przyjęto, że przedsięwzięcia ewakuacji są dominujące w ochronie ludności, jest Francja. Ustalono, że „ochrona przez oddalenie” występuje jako: rozproszenia czasowe, oddalenie właściwe i ewakuacja do innych departamentów. W planach uwzględnia się także zjawisko ewakuacji spontanicznej³⁵.

Charakterystyczne ustalenia w sprawie ochrony ludności przez ewakuację można zaobserwować w terminologii i planowanych działaniach na terenie Niemiec (RFN). Doświadczenia z okresu II wojny światowej oraz położenie geostrategiczne w sposób zasadniczy wpłynęły na ustalenia i wybór priorytetowej metody zbiorowej ochrony ludności. Przyjęto, że podstawowym sposobem ochrony jest jej ukrycie w budowlach ochronnych. Sprzyjało temu ustawodawstwo krajowe i dyrektywa NATO „zostań w domu”. Mimo takich ustaleń ewakuacja ludności jest planowana, a mieszkańców wytypowanych obszarów zamierza kierować się na tereny wiejskie i do państw sąsiednich³⁶.

Plany i zamiary ochrony ludności w Wielkiej Brytanii uwzględniają specyficzne warunki i doświadczenia tego państwa z ostatniej wojny, a ponadto fakt, że ta dziedzina działalności znalazła się od 1968 do 1972 roku w dużym regresie. Generalnie w sprawach zbiorowej ochrony ludności większą uwagę przywiązuje się do wykorzystania przystosowanych ukryć. Ewakuacja mieszkańców wytypowanych miast jest planowana i zamierza się ją prowadzić w okresie zagrożenia – częściowa ewakuacja, po rozpoczęciu mobilizacji – pełna ewakuacja³⁷. Według poglądów brytyjskich ewakuacja może być: dobrowolna, przymusowa i niezorganizowana. Obecnie panuje pogląd o jej niecelowości na terytorium Wielkiej Brytanii, z tego powodu możliwa jest rezygnacja z niej jako zasadniczego zbiorowego sposobu ochrony w czasie kryzysu i wojny³⁸.

Inne państwa, w których ewakuacja jest traktowana jako pomocnicza metoda ochrony ludności, charakteryzują się wysokim poziomem rozwoju cywilizacyjnego, dobrobytem obywateli lub szczególnym położeniem i warunkami naturalnymi terytorium. W Europie do tych państw należą: Włochy³⁹, Szwajcaria⁴⁰, Holandia⁴¹, Belgia⁴², Szwecja⁴³, Finlandia⁴⁴, Luksemburg⁴⁵, Austria⁴⁶. Do zadowolającego stanu ukrycia swojej ludności w budowlach ochronnych państwa te dochodziły różnymi metodami i przez wiele lat. W żadnym nie zarzucono

ewakuacji jako metody ochrony ludności z dużych miast lub wytypowanych obszarów w czasie pokoju lub wojny. Niektóre z państw, na podstawie umów międzypaństwowych, zobowiązały się przyjąć mieszkańców z sąsiednich krajów (ewakuacja z RFN do Francji, Danii, Belgii i Luksemburga).

Szczególnie charakterystyczna organizacja ochrony ludności obowiązuje w Danii⁴⁷ i Norwegii⁴⁸. Oba państwa, uwzględniając swoje warunki naturalne, położenie geostrategiczne i różnice w gęstości zaludnienia przyjęły, że ewakuacja i ukrycie ludności w budowlach ochronnych są równorzędnymi metodami ich ochrony. Stan taki jest utrzymywany mimo stale realizowanego programu budownictwa ochronnego i obecnie znacznego zabezpieczenia miejsc w schronach różnych typów, odpowiednio około 60–65% i 80–85%. Przygotowania przemieszczeń ludności miast i obszarów uznanych za zagrożone, przeznaczone są przede wszystkim na zabezpieczenie ewakuacji samorzutnej oraz przystosowywanie posiadanych planów na okres kryzysu wojennego do stanów klęsk żywiołowych i rozległych katastrof. Odzwierciedleniem tych zamiarów jest klasyfikacja ewakuacji. Określa się, że może ona być prowadzona na bliższe i dalsze odległości, całkowicie i częściowo, jednorazowo lub etapami.

Powołując się na podane powyżej przykłady zamiarów ochrony ludności w państwach zachodnich, można stwierdzić, że we wszystkich przewiduje się jej ukrycie w budowlach ochronnych. Są one w stanie zapewnić schronienie większości mieszkańców każdego z tych państw. Mimo takiego komfortu nikt nie rezygnuje z ewakuacji ludności. Traktuje się ją jako ważną metodę zbiorowej ochrony w najważniejszych ośrodkach każdego z tych państw. Podstawą do takich przygotowań jest przekonanie, że w warunkach zagrożenia wojennego (kryzysu) to zjawisko będzie zawsze występowało. Innym powodem jest generalny wniosek z wszelkiego typu klęsk żywiołowych i rozległych katastrof, że ich skutki na obszarze wystąpienia są porównywalne ze stratami i zniszczeniami okresu wojny⁴⁹. Nietrudno zatem w przedstawionych przykładach zaobserwować chęć organizatorów, aby dostosować ustalenia o ewakuacji ludności do jej ochrony również przed potencjalnymi zagrożeniami czasu pokoju. Szczególnie eksponowana metoda opuszczenia zagrożonego terytorium polega na samodzielnym wyjeździe do wybranego lub wyznaczonego miejsca. W tym celu określa się szczegółowo drogi do odbycia podróży ewa-

kuacyjnych. Związane jest to także z sojuszniczymi ustaleniami przyjęcia na swoje terytorium ewakuujących się mieszkańców innych państw.

Porównując ustalenia planowej ewakuacji ludności w Polsce z jej założeniami w innych państwach można dostrzec, że:

- zachodzi konieczność uwzględniania jej w wymiarze między-państwowym i krajowym (najpierw w analizach teoretycznych, następnie w umowach rządowych i planach)⁵⁰,

- mimo znacznych zaniedbań i dużego deficytu miejsc w budow-
lach ochronnych (schrony, ukrycia), założenia teoretyczne i prawne
ewakuacji mieszkańców Polski w czasie pokojowych sytuacji kryzy-
sowych i wojny nie są dostosowane do współczesnych uzależnień
sprawnego jej przeprowadzenia,

- nie przystosowuje się polskich wojennych planów ewakuacji
ludności do wykorzystania w celu ochrony przed zagrożeniami czasu
pokoju (powódź, skażenia promieniotwórcze, pożary przestrzenne,
smog),

- brak jest regulacji prawnych o wytypowaniu osób, które nie
podlegają ewakuacji (należy wskazać na osoby, które są zobowiązane
do udziału w zwalczaniu klęsk żywiołowych),

- brak jest wskazania, że prognozowane tereny zalewowe to ob-
szary, z których przewiduje się usuwać ludność planowo,

- wzorem innych państw należy prawnie określić przypadki ewa-
kuacji dobrowolnej i formy rezygnacji z takiej ochrony.

Ważnym aspektem niedostosowania polskich planów ewakuacji ludności do warunków pokojowych jest ograniczony dostęp do ich ustaleń (utajnienie) i brak możliwości zapoznania z tymi zamiarami ogółu mieszkańców. Wydaje się, że rozwiązaniem umożliwiającym jednocześnie przygotowanie i sprawne prowadzenie przemieszczeń ludności jest pełna jawność planów ewakuacji.

4. UWARUNKOWANIA EWAKUACJI

Warunek (warunki) powszechnie rozumiany jest jako to, od czego coś jest uzależnione lub jako okoliczność towarzysząca i sytuacja panująca w jakiejś dziedzinie⁵¹. Nazwa oddająca także istotę tego terminu to łaciński zwrot, *conditio sine qua non* (warunek konieczny), jednak nie wyczerpuje to całości jego znaczenia. Wyróżnia się także warunki wystarczające i sprzyjające. Zdarzenia składające się na warunek (warunki) nie są jednakowo ważne. Rozróżnia się składniki istotne i nieistotne⁵². Zgodnie z takim znaczeniem tego terminu, na potrzeby niniejszej publikacji można stwierdzić, że uwarunkowaniem zorganizowanych przemieszczeń ludności jest:

- doktrynalne i prawne uznanie organizacji przemieszczeń ludności (jako sposobu jej ochrony w czasie pokoju, kryzysu i wojny) przez władze państwowe,
- istnienie zagrożeń, których skutki mogą wystąpić na zamieszkanym obszarze.

4.1. Podstawy prawne ewakuacji

W każdym państwie podstawą wszelkich przygotowań do planowych ewakuacji mieszkańców różnych obszarów jest formalne uznanie jej za metodę ochrony w aktach prawnych. Ogląd ustaleń takiej legislacji, w kontekście wykorzystania tych postanowień do przygotowania planów przemieszczeń mieszkańców z aglomeracji Polski, przedstawia sobą wiele nieściśłości i nierozwiązanych przypadków. W uregulowaniach brak jest np. ustaleń przedstawiających zasady pokrywania wszelkich kosztów osobowych i rzeczowych, a także o regułach wyznaczania osób do wykonywania obowiązków przy realizacji planów ewakuacji.

Wskazań do takich ustaleń prawa o ewakuacji ludności można doszukiwać się w „Konstytucji RP” oraz strategiach bezpieczeństwa

i obronności. W obowiązującym prawie jasno wymienia się tylko organy odpowiedzialne za jej przygotowanie. Są nimi szefowie obrony cywilnej. O tym, że nie mają łatwego zadania może świadczyć to, że powoływane siły Obrony Cywilnej (personel i formacje) te i inne zadania mogą realizować dopiero po osiągnięciu gotowości do działania w ustalonym przedziale czasu od 12 do 24 godzin⁵³. W tym momencie ujawniają się problemy osiągnięcia gotowości do działania elementów organizacyjnych ewakuacji ludzi. Rozwinięcie takich struktur (całkowite lub częściowe) powinno nastąpić po ujawnieniu się pierwszych symptomów katastrofalnych zagrożeń lub w czasie sytuacji kryzysowej na podstawie zarządzenia odpowiedniego szefa obrony cywilnej. Z kolei, osiąganie pełnej gotowości do działania komplikuje fakt, że utworzone elementy organizacyjne ewakuacji (przyjęcia) ludności nie są formacjami obrony cywilnej, a dopiero wtedy wszystkie osoby są zobowiązane do przestrzegania dyscypliny i wykonywania obowiązków w warunkach szczególnych⁵⁴. W takich okolicznościach możliwości wywiązania się Obrony Cywilnej (osiągającej wolno gotowość do działania) z takiego zadania, będą nikłe.

Zgodnie z „Konstytucją RP” źródłem prawa w Polsce są ustawy oraz rozporządzenia, a także ratyfikowane umowy międzynarodowe⁵⁵. Zatem przedmiotowe ustalenia tam zawarte stają się podstawą przy planowaniu zorganizowanych przemieszczeń ludności. Wśród ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych poruszających sprawy ewakuacji są: IV konwencja genewska oraz I i II protokół dodatkowy do konwencji genewskich⁵⁶.

W prawie krajowym podstawowe ustalenia o ewakuacji ludności znajdują się w rozporządzeniach Rady Ministrów, w których ustalono, że za przygotowanie, organizację i kierowanie przebiegiem ewakuacji są odpowiedzialni właściwi terenowo szefowie obrony cywilnej (w zakresie ustalonym rozporządzeniem). Podczas precyzowania zamiarów ewakuacji ludności ustalają oni:

- rejony objęte ewakuacją, trasy i docelowe miejsca przemieszczania ludności,
- siły i środki do przeprowadzenia ewakuacji,
- sposób zapewnienia poszkodowanej ludności doraźnej pomocy medycznej, zakwaterowania i niezbędnego zaopatrzenia,
- termin rozpoczęcia i zakończenia ewakuacji.

Ustalenia dotyczące terminów, dróg ewakuacji i rejonów rozmieszczenia ewakuowanych, podlegają uzgodnieniom z odpowiednimi władzami wojskowymi (wojewódzkie sztaby wojskowe) i policją, a całość przygotowań i ich realizacja winny być zgodne z uregulowaniami szefa OC Kraju. Do wykonania planowanych zadań szefowie obrony cywilnej powołują **zespoły do spraw ewakuacji (przyjęcia) ludności** – również na podstawie ustaleń szefa OC Kraju⁵⁷.

Na podstawie swojego zakresu działania szef OC Kraju ustalił zasady ewakuacji ludności. Są one zawarte w wymienianych już „Wytocznych...” i „Instrukcji ewakuacji ludności”. Obecnie można dostrzec, że zawarte tam regulacje są przeciwno do dążenia do maksymalizacji sprawności zorganizowanych przemieszczeń ludności. Najważniejsze z utrudnień to powiększająca się dysproporcja między czasem reakcji organów obrony cywilnej na katastrofalne zdarzenie i osiągnięciem gotowości do działania tworzonych elementów organizacyjnych ewakuacji ludności a reakcją mieszkańców aglomeracji, charakteryzujących się wysoką mobilnością ewakuacyjną (własny samochód i zakwaterowanie w najbliższym sąsiedztwie aglomeracji u rodziny, własnym domku rekreacyjnym). Innym utrudnieniem jest brak jasnych wskazań zasad finansowania kosztów rzeczowych i osobowych w czasie ewakuacji. W warunkach gospodarki rynkowej i przy znacznym obciążeniu samorządów terytorialnych jest to ważny wymóg o dużym znaczeniu w podejściu do nakładanych zadań.

Jednym z ważniejszych problemów dużych ewakuacji ludności (pomijanym w aktach normatywnych) jest brak wskazania organu odpowiedzialnego za organizację jej samodzielnych przemieszczeń w pierwszym spontanicznym etapie (do jej naturalnego wyczerpania się i rozpoczęcia zarządczej ewakuacji). Przykładowo w USA i Wielkiej Brytanii za taką organizację we wszystkich jej etapach odpowiada policja.

4.2. Zagrożenia ludności aglomeracji

W latach wcześniejszych (przed 1989 r.), gdy eksponowano tylko zagrożenie militarne, za jedyne kryterium wyznaczania obszarów do ewakuacji ludności, uznawano prognozowany zasięg skutków użycia

broni jądrowej (poza strefę tzw. słabych zniszczeń). Współcześnie takie podejście (fakt zagrożenia i prognozowane skutki), głównie przez zmiany układu sił w Europie i powstanie rozległych zagrożeń w czasie kryzysów pokojowych, nie może być rozpatrywane jako jedyne. Mimo to obecne zasady ewakuacji ludności w Polsce, dalej wymieniają tylko taki sposób prognozy, a więc: przewidywana obecność wojsk w czasie działań zbrojnych oraz rejon przyległe do zakładów pracy lub obiektów zawierających niebezpieczną siłę lub TSP. W takim ujęciu kryteria są oczywiste – głębokość ugrupowania wojsk i prognozowane zasięgi skutków katastrofalnych zdarzeń.

Czy można przyjąć, że tylko fakt zagrożenia i prognozowane skutki dalej będą determinantem przygotowań do ewakuacji? W przekonaniu autora – nie. Stanowisko takie (zwłaszcza jeśli dotyczy sytuacji kryzysu wojennego) wynika z faktu istnienia masowych samodzielnych przemieszczeń ludności. Zjawisko to odnotowywane było w początkowym okresie I wojny światowej oraz w czasie wojny domowej w Hiszpanii. W wielkościach paraliżujących działania sił zbrojnych zetknięto się z samodzielnymi przemieszczeniami ludności podczas II wojny światowej. Szacunki określające natężenia tego ruchu w poszczególnych państwach wskazują na: ok. 2,5 mln obywateli Polski, 3 mln Belgów, Holendrów i Luksemburczyków, 7 mln Francuzów⁵⁸. Relacje i opisy podkreślają charakterystyczną strukturę tej masy uciekinierów, którą w około 80% stanowili mieszkańcy miast. We współczesnych konfliktach i wojnach zjawisko masowych i niezorganizowanych przemieszczeń obserwowane jest każdorazowo, a liczba ludności opuszczającej swe domy i rejon walk jest olbrzymia i liczona w milionach⁵⁹. Działania zbrojne i związane z tym czystki etniczne w Kosowie potwierdzają, że współcześnie takie zjawisko możliwe jest także w Europie. Obserwatorzy sytuacji w tej prowincji Jugosławii oceniają, że w ciągu miesiąca (kwiecień 1999 r.) ok. 1,5 mln osób narodowości albańskiej zostało zmuszonych do ucieczki ze swoich domów. W Afganistanie (od interwencji radzieckiej do października 2001 r.) liczba uchodźców oceniana jest na 3 mln osób⁶⁰.

Innym uwarunkowaniem planowania ewakuacji ludności z aglomeracji jest zagrożenie katastrofalnym zdarzeniem (kataklizmem), które swoimi skutkami obejmuje wszystkich lub część jego mieszkańców w czasie pokoju lub działań zbrojnych. Do takich zdarzeń należy zaliczyć:

- rozległe skażenie promieniotwórcze terenu,
- zatopienia terenów aglomeracji,
- rozległe pożary,
- katastrofalne skażenie powietrza,
- oddziaływanie psychologiczne na ludność,
- bezpośrednie zagrożenie skutkami działań zbrojnych.

Z uwagi na olbrzymi zakres powyższej problematyki i ograniczone ramy publikacji wymieniane zagrożenia nie będą charakteryzowane. Należy natomiast dodać, że przedstawione zagrożenia mają charakter pierwotny, dlatego należy zasygnalizować także wtórne przyczyny możliwych masowych przemieszczeń ludności. Będą to: ograniczenia dostaw żywności, wody i ciepła do aglomeracji, epidemie oraz klęski ekologiczne (zniszczenie dóbr niezbędnych do przeżycia ludzi).

5. CZYNNIKI SPRAWNOŚCI EWAKUACJI LUDNOŚCI

Osiągnięcie celu ewakuacji – bezpieczeństwo ludności w nowym miejscu pobytu, jest wypadkową wielu działań, na które wpływ mają różne czynniki. Czynniki te należy uwzględniać przez cały czas jej trwania, aż do uregulowania pobytu ludności w nowym miejscu. Na potrzeby poniższej analizy nazwane będą czynnikami sprawności ewakuacji⁶¹.

Czynniki sprawności ewakuacji ludności występujące w każdym jej etapie, dotyczą: przygotowania osób funkcyjnych, zabezpieczenia ewakuacji (materiałowego, transportowego, technicznego, porządkowo-ochronnego, medyczo-sanitarnego, socjalno-bytowego, łączności), znajomości jej zasad przez ludność ewakuowaną i ewakuującą się samodzielnie oraz warunków pogodowych i pory dnia jej prowadzenia, a nade wszystko od informacji o sytuacji kryzysowej⁶². Te, które oddziałują tylko w niektórych etapach to: system ulic i ich przepustowość, przejezdność dróg (warunki geograficzne), warunki zakwaterowania i zabezpieczenie środków do przeżycia ludności.

Dokonując analizy czynników sprawności ewakuacji w aspektach współczesnych zmian na terenie Polski można stwierdzić, że na podstawie obowiązujących zasad zawartych w „Instrukcji ewakuacji ludności” nie jest możliwe jej poprawne przygotowanie i w konsekwencji sprawne przeprowadzenie. Poniżej wymienione są najważniejsze ograniczenia i zmiany wpływające na obecnie niską ocenę sprawności ewentualnej ewakuacji ludności. Według autora są to:

- brak odpowiedniej liczby specjalistów do rozwijania i obsady przewidywanych elementów organizacyjnych ewakuacji,
- szkolenie ludności w ramach powszechnej samoobrony nie pozwala na przygotowanie większości z niej do ewakuacji,
- brak systemu informowania społeczeństwa o rozwoju zdarzeń w sytuacjach kryzysowych i zalecanych zachowaniach,

- brak lub ograniczone zabezpieczenie materiałowe ewakuacji zarówno w warunkach pokoju jak i kryzysu wojennego,
- drogi przewidywane do ewakuacji ludności charakteryzują się małą pojemnością komunikacyjną, a typowane dla sił zbrojnych znacznie przekraczają potrzeby jednostek wojskowych,
- możliwości niektórych instytucji i sił są niewystarczające, aby wykonać nałożone zadania (PCK, formacje OC w czasie pokoju), przeceniane (straże miejskie w czasie kryzysu wojennego) lub niedoceniane (jednostki wojskowe OT, PKP),
- niejawność zasad ewakuacji na okres kryzysu wojennego jest przesłanką do niekontrolowanego przemieszczania się ludności a w najgorszym wypadku – powstania paniki,
- brak ustaleń o zasadach korelacji ewakuacji w czasie pokoju i wojny,
- niektóre z elementów organizacyjnych ewakuacji są niepotrzebne (np. punkty zbiórki i etapowe), a ich liczba może zostać zmniejszona,
- nie wykorzystuje się możliwości usprawnienia ewakuacji w czasie pokojowej egzystencji (przygotowanie kart ewakuacji, organizacja „fili” punktów ewidencyjno – informacyjnych (PEI) w administracjach budynków mieszkalnych i dużych zakładach pracy),
- braki legislacyjne (dystrybucja paliwa w prywatnych stacjach, system aprowizacji),
- nieplanowane przez organizatora koszty prowadzenia ewakuacji i zakwaterowania,
- spadek znaczenia zbiorowych środków transportu samochodowego.

Wielość przedsięwzięć oraz skala integracji działań związanych z przygotowaniem ewakuacji ludności uniemożliwia w niniejszej publikacji szczegółowy opis działań planistycznych i prac organizacyjnych. Główne przedsięwzięcia związane z jej przeprowadzaniem zobrazowano na rys. 2.

6. METODY EWAKUACJI LUDNOŚCI

W poprzednich częściach publikacji dokonano analizy podstawowych terminów i znaczenia ewakuacji ludności w systemach ochrony ludności różnych krajów. Wymieniono także współczesną ocenę jej uwarunkowań i czynniki sprawności. Obecnie zostaną przedstawione zastosowane metody jej prowadzenia.

Jak wykazano wcześniej, ruch ludności w natężeniu zagrażającym działaniom wojsk przewidywano już przed wybuchem II wojny światowej. Przeciwko takiej groźbie i w celu ograniczenia strat ludności cywilnej rozpoczęto przygotowania działań chroniących ją od skutków działań zbrojnych. Jednym ze sposobów było profilaktyczne ewakuowanie ludności cywilnej z miast uznanych za zagrożone uderzeniami przeciwnika. Plany takich działań nie u wszystkich zdobyły uznanie. Generał Sikorski ewakuację ludności dużych miast traktował jako „chimerę”⁶³. Weryfikacja takiego stanowiska nastąpiła w czasie agresji niemieckiej na Polskę, Holandię, Belgię, Francję, ZSRR. Miliony ludzi znalazły się na drogach, blokując je i uniemożliwiając szybkie przegrupowania jednostek wojskowych⁶⁴.

Realizację ewakuacji ludności w czasie II wojny światowej można scharakteryzować w następujących zestawieniach:

- przygotowane i wykonane (Strasburg – 1939/40 r.),
- zaplanowane i niewykonane (Polska – 1939 r.),
- żywiołowe poza kontrolą (Polska, Holandia, Belgia, Francja, Luksemburg),
- odstąpienie od ich prowadzenia (Coventry – 1940 r., Kursk – 1943 r., Tokio – 1945 r.),
- przygotowane w czasie działań zbrojnych i wykonane (Londyn – 1940 r., i 1943 r., ZSRR – 1941 r., ewakuacje Niemców w latach 1944 – 45)⁶⁵.

W większości z wymienionych przemieszczeń miały one charakter profilaktyczny, odbywały się w czasie działań zbrojnych i były dobrowolne. Tylko niektóre z nich obejmowały wyodrębnione grupy

osób, a do przymusowej ewakuacji zobowiązani byli Niemcy. Ewakuacje ludności zaplanowane w czasie pokoju i wykonane w okresie zagrożenia (profilaktyka) należały w II wojnie światowej do rzadkości. Przykładem udokumentowanym jest ewakuacja mieszkańców Strasburga i okolic (Alzacja – Francja) w 1939 r. Zarządzenie o jej przeprowadzeniu zostało podjęte równocześnie z ogłoszeniem mobilizacji 2 września i obejmowało ludność z pasa o głębokości 10–15 km wzdłuż granicy z Niemcami. Przemieszczono wtedy, w sposób zorganizowany, 365 tys. osób w 304 pociągach. W czasie ewakuacji wyznaczono miejsca zbiórek ludności, do przewozów wykorzystano komunikację miejską, a drogi oznakowano. Ludność przewożono na odległość 650–750 km do wyznaczonych obozów i stąd kierowano do docelowych kwater. Zimą 1939/40 roku, po zakończeniu ewakuacji, w Strasburgu mieszkało 5 tys. osób. W dniu zajęcia miasta przez Niemców przebywali w nim tylko strażacy i policjanci⁶⁶.

Przykładem zaplanowanej lecz niezrealizowanej ewakuacji ludności, było jej wycofanie i rozproszenie w czasie wojny obronnej Polski z Niemcami. Podstawą ich planowania były: ustawa sejmowa z dnia 30 marca 1939 r. o wycofaniu urzędów, ludności i mienia z zagrożonych obszarów państwa, „Ogólne wytyczne rozproszenia w obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej” – Inspektora Obrony Powietrznej Państwa, „Wytyczne wycofania administracji państwowej i ludności cywilnej” – Sztabu Głównego WP⁶⁷.

Ustalenia o **wycofaniu** związane były z planem wojny „Zachód” i obejmowały ludność z terenów nadgranicznych z Niemcami aż na głębokość ugrupowania operacyjnego Armii „Pomorze”, „Poznań”, „Łódź”, „Kraków”, „Modlin” w tzw. I, II, III strefach wycofania. Wycofane zakłady, instytucje, osoby planowano rozmieścić w południowo-wschodniej części RP. Z większych miast plan ten dotyczył Katowic, Poznania, Torunia, Bydgoszczy. Decyzję o wycofaniu podejmował generalny inspektor sił zbrojnych, a za wykonanie odpowiedzialny był minister spraw wewnętrznych. Na realizację planu wycofania przewidywano 14 dni. Po wybuchu wojny wycofanie, w warunkach niewystarczalności transportu kolejowego, przerodziło się w masową ucieczkę ludności cywilnej i urzędników. Z nadgranicznych miast i wsi uciekło około 50 % mieszkańców. Ludność kierowała się ku Warszawie, przemieszczała się po drodze Kraków – Przemyśl, by dotrzeć do województw południowo-wschodniej Polski. Mimo trudno-

ści, 2 września pierwsze transporty wycofanych dotarły z Poznania do Warszawy, a dla uchodźców zorganizowano tu punkty etapowe⁶⁸.

Rozproszenie ludności, druga forma jej ewakuacji, planowane było dla obywateli dużych miast. Przewidziano, że podlegać mu mieli mieszkańcy Warszawy, Poznania (także wycofanie), Kalisza, Torunia (także wycofanie), Białegostoku, Łodzi, Lwowa, Częstochowy, Tarnowa, Bydgoszczy (także wycofanie) oraz Centralnego Okręgu Przemysłowego. Zasadą rozproszenia była dobrowolność, tylko w stosunku do niektórych osób obowiązywała zasada przymusu. We wszystkich miastach, oprócz Warszawy, przygotowaniem planów rozproszenia zajmowały się Społeczne Komitety Rozproszenia. Do chwili wybuchu wojny tylko w Warszawie i Krakowie opracowano takie plany. Plan krakowski przedstawiony do akceptacji inspektorowi obrony powietrznej państwa pozostał nierozpatrzone⁶⁹. Opracowanie „Planu organizacji rozproszenia Warszawy” przez Inspektorat Obrony Powietrznej Państwa zostało zakończone w lipcu 1939 r.

Całością akcji rozproszenia ludności Warszawy kierować miał Komisarz Rządu na m. st. Warszawę. Jej uruchomienie planowano w dwu wariantach: przed ogłoszeniem mobilizacji lub w 48 godzin po tym terminie albo 6 godzin po zarządzeniu pogotowia przeciwlotniczego i przeciwgazowego. Na wykonanie rozproszenia przewidywano 4–5 dni. Plan ten w dziwnych okolicznościach nie został uruchomiony. Premier RP 29 sierpnia polecił przystąpić do akcji dobrowolnego rozproszenia ludności z Warszawy, Krakowa, Poznania, Kalisza, Torunia, Białegostoku, Łodzi i Lwowa. Do zarządzenia takich akcji upoważnieni zostali także dowódcy OPL okręgów korpusów dla miast: Częstochowa, Bydgoszcz i Tarnów. Jak powyżej zasygnalizowano w żadnym z miast, poza Warszawą, nie było przygotowanych i zatwierdzonych takich planów. W nocy z 30/31 sierpnia zarządzenie o uruchomieniu rozproszenia zostało odwołane. Dowódca lotnictwa i OPL – gen. dyw. J. Zajac – otrzymał tę wiadomość od ministra spraw wewnętrznych, powołującego się na decyzję Naczelnego Dowódcy. Uzasadnienie tej decyzji jest trudne do wyjaśnienia. Można przypuszczać, że powszechna niezajomość świeżych planów, brak jakichkolwiek ćwiczeń, dyletanctwo decydenta w tej materii – to splot okoliczności, które były przyczyną tego wydarzenia⁷⁰. Mimo takiej decyzji elementy organizacyjne wycofania (rozproszenia) pracowały⁷¹.

Inne przypadki ewakuacji ludności dotyczą sytuacji, gdy była ona przygotowana i przeprowadzona w czasie działań wojennych. Przykładem małej skali przemieszczeń po stronie aliantów jest ewakuacja dzieci i kobiet z Londynu oraz przetransportowanie niektórych spośród nich do Stanów Zjednoczonych i Australii⁷².

Pierwsze tygodnie wojny radziecko-niemieckiej oprócz pasma klęsk w starciach zbrojnych i wycofywania wojsk ZSRR w głąb własnego terytorium poświęcone były „przemieszczeniu do nowych punktów rozmieszczenia sił wytwórczych oraz zakładów i fabryk”. W tym celu 24 czerwca 1941 r. utworzono Radę do Spraw Ewakuacji, która miała kierować ewakuacją ludności, majątku wojskowego i społecznego, urządzeń przemysłowych i innego sprzętu z rejonów przyfrontowych. Do zadań Rady należało określanie trybu, terminów i kolejności oraz docelowych punktów ewakuacji. Decyzje Rady były zatwierdzane przez rząd, kontrolę przebiegu zapewniała specjalna grupa inspektorów, na ich czele stał A. Kosygin (premier ZSRR do 1980 r.). Elementy organizacyjne tak przygotowywanej ewakuacji przewidywały utworzenie w republikach i obwodach zagrożonych okupacją – komisje ds. ewakuacji oraz punkty ewakuacyjne. W ciężkich warunkach ewakuacji (do końca 1941r.) przy olbrzymim wysiłku i zaangażowaniu wielu ludzi, wywieziono z Kijowa – 350 tys., Leningradu – 773,6 tys., Moskwy – 2 mln osób. Ogółem przewieziono na wschód około 10 mln mieszkańców obszarów okupowanych i zagrożonych okupacją. Zdemontowano i przewieziono 1523 zakłady przemysłowe. Przetransportowano olbrzymie zapasy zboża i żywności oraz około 2,5 mln sztuk bydła⁷³.

W ewakuacjach terenów okupowanych przez Niemców można wyróżnić jej dwa rodzaje: „spalanej ziemi” – chciano w ten sposób uniemożliwić ekonomiczne wykorzystanie pozostawianych terenów i rezerw ludzkich oraz przygotowaną ewakuację Niemców, kolaborujących władz i ludności cywilnej. Pierwszy typ opierał się na zarządzeniu Hitlera i następujących po nim innych. Wykonanie ustaleń taktyki „spalanej ziemi” rozpoczęło się już pod Moskwą w grudniu 1941 r. W roku 1943 władze okupacyjne na terenie Rosji, Ukrainy i Białorusi stanęły przed problemem przemieszczenia osadników niemieckich, a od roku 1944 na obszarach dystryktów Generalnego Gubernatorstwa (GG). Do tego czasu nie były przygotowane żadne plany ewakuacji ludności i mienia. 15 stycznia 1944 r. powołano przy rzą-

dzie GG sztab, któremu powierzono zadanie kierowania ewakuacją. W dystryktach powołano podobne sztaby na czele z gubernatorami. Na niższych szczeblach administracji powołano je w powiatach, na ich czele stał starosta. Sztaby utrzymywały kontakt z dowództwami jednostek Wehrmachtu w celu śledzenia bieżącej sytuacji na froncie.

Ewakuację ludności niemieckiej podzielono na następujące etapy:

- rozgęszczenie – wysyłano z zagrożonego obszaru kobiety niepracujące i mające dzieci,
- częściowa ewakuacja – organizowano wyjazdy pozostałych niemieckich kobiet, inwalidów, starców i niezatrudnionych mężczyzn,
- nasiloną częściową ewakuację – wyjeżdżał zbyteczny męski personel urzędniczy, pracownicy sektora gospodarki cywilnej (urzędy wtedy jeszcze funkcjonują i trwa wywóz sprzętu i dóbr). Ewakuacja ta prowadzona była wówczas gdy obszar został określony przez Wehrmacht jako teren walki,
- całkowita ewakuacja – powodowała wyjazd wszystkich pozostałych osób i urzędów. Następowало niszczenie wszystkich zakładów, magazynów, zapasów.

Rozkazy ewakuacyjne przewidywały trzy różne okresy przygotowania się do ewakuacji: od kilku dni do kilku godzin. Duże trudności z zapewnieniem odpowiedniej liczby transportów kolejowych starano się usunąć, organizując różne jej rzuty: kolejowy, wozów konnych, samodzielna i piesza.

Machina ewakuacyjna we wschodnich dystryktach GG ruszyła w marcu 1944 r., gdy rozpoczęła się ofensywa wojsk radzieckich. W przepisach ewakuacyjnych umożliwiano wyjazdy ludności cywilnej pochodzenia polskiego i ukraińskiego. Tej akcji próbowały przeszkadzać organizacje konspiracyjne dostrzegające w nich zagrożenie dla swoich planów (AK – plan „Burza”, organizacje nacjonalistów ukraińskich OUN, UPA – budowa państwa)⁷⁴.

Inny charakter miały ewakuacje ludności niemieckiej na ziemiach Rzeszy. Były one przymusowe. Z terenów Prus Wschodnich zimą 1945 r. przed wojskami radzieckimi uciekło 8 mln osób. Trudne warunki ewakuacji spowodowały wiele ofiar, m.in. 500 tys. osób zginęło podczas próby przejścia przez Zalew Wiślany. Obrazuje to tragiczny los tej ludności. Inny przykład takiej ewakuacji dotyczy Wrocławia ogłoszonego „miastem twierdzą”. W styczniu 1945 r., po rozpoczęciu ofensywy przez Armię Radziecką, został wydany rozkaz o przymuso-

wym wyjeździe ludności, która nie może brać udziału w jego obronie. Trudności komunikacyjne spowodowały, że zarządzono piesze wyjście ludności z miasta. Wędrówka mieszkańców Wrocławia w skrajnych zimowych warunkach doprowadziła do około 90 tys. ofiar. Dobrowolnie i pod przymusem wyjechało 700 tys. osób. W mieście pozostało około 200 tys. mieszkańców, w czasie 80 dni oblężenia zginęło ok. 80 tys. cywilów⁷⁵.

Żywiłowe ewakuacje były zjawiskiem powszechnym we wszystkich krajach objętych działaniami wojennymi II wojny światowej. Jak wskazują obserwacje i dokumenty, zjawisko to było nie do opanowania. Klasycznym polskim przykładem jest „apel” płka Umiaszowskiego w czasie obrony Warszawy⁷⁶. W niektórych państwach plany organizacji przemieszczeń ludności zostały zniweczone przez dziką ewakuację (ucieczkę) mieszkańców zagrożonych miast i obszarów – Francja, w innych ewakuacje nie przygotowane na dużą skalę przerosły prognozy organizatorów – Polska, Belgia, Holandia⁷⁷. Niemcy i ZSRR nie planowały tego sposobu ochrony i dopiero niekorzystny rozwój sytuacji na frontach i w kraju zmusił ich do zapobiegania ucieczkom i organizacji przemieszczeń⁷⁸.

W czasie działań wojennych odnotowano także przypadki rezygnacji z ewakuacji ludności mimo jej szczególnego zagrożenia. Znany jest przypadek niepodjęcia jakichkolwiek działań gdy rząd angielski, dzięki możliwości rozszyfrowywania wiadomości kodowanych niemiecką maszyną „Enigma”, otrzymał informację o zamiarze bombardowania miasta Coventry⁷⁹. W takich okolicznościach podjęcie działań chroniących ludność ujawniłoby brytyjskie możliwości.

Inna okoliczność rezygnacji z przemieszczeń ludności dotyczy radzieckich przygotowań do obrony i przeciwuderzeń na „łuku kurskim”. Marszałek Rokossowski twierdzi we wspomnieniach, że zasadniczym motywem odejścia od ewakuacji ludności była dbałość o nastroje żołnierzy przygotowujących się do walki. Wydaje się, że najważniejszą przyczyną było zapewnienie rąk do pracy przy budowie ośmiu pasów i rubieży obrony na ogólną długość 4240 km i głębokość 300 km. Do prac ziemnych wykorzystano 300 tys. robotników i kolchoźników⁸⁰.

Zupełnie inny powód rezygnacji z prewencyjnej ewakuacji zagrożonej ludności zaistniał w Japonii. Pozorne bezpieczeństwo mieszkańców wysp, poza zasięgiem lotnictwa Stanów Zjednoczonych, było za-

sadniczą przyczyną słabego natężenia przedsięwzięć ochrony ludzi. Podjęte działania skierowane zostały na budowę ukryć i organizację gaszenia pożarów. W warunkach dużej gęstości zaludnienia, ciasnej i drewnianej zabudowy japońskich miast takie podejście do ochrony ludności miało okazać się wielkim błędem. Amerykański nalot na Tokio (9 marca 1945r.) spowodował olbrzymi pożar, w którym 197 tys. osób poniosło śmierć⁸¹. Bolesne doświadczenie zmusiło władze Japonii do częściowej ewakuacji mieszkańców z dużych miast. Efektem takiego działania były „stosunkowo niskie” bezpośrednie skutki użycia bomb atomowych na Hirosimę (6 sierpnia 1945 r.) i Nagasaki (9 sierpnia 1945 r.). Spowodowały one śmierć, odpowiednio 78 tys. (z 300 tys. mieszkańców miasta przed wybuchem ewakuowano 120 tys.) i 74 tys. (z 200 tys. mieszkańców) osób⁸².

Doświadczenia z II wojny oraz rozwój broni masowego rażenia skierowały wysiłki i uwagę wielu państw na problematykę ochrony swoich obywateli. Próbowano osiągnąć zadowalające wskaźniki przeżycia własnych obywateli i w tym celu eksponowano ukrycie ludności lub ewakuację uzupełniając te przedsięwzięcia alarmowaniem i tworzeniem sił ratunkowych. Do optymalnych rozwiązań próbowano dochodzić przez uogólnienie doświadczeń wojennych, prowadzenie eksperymentów i organizowanie ćwiczeń. Zbierane doświadczenia z katastrofalnych zdarzeń, przy których ewakuowano ludność, służyły weryfikacji ustaleń i doskonaleniu jej organizacji.

W USA pierwsze ćwiczenia, w których na większą skalę przewidziano ewakuację ludności cywilnej, zostały przeprowadzone w dniach 20–25 lipca 1956 r. (Operation Alert-56). Z Waszyngtonu ćwiczebnie ewakuowano 10 tys. osób. Wyżsi urzędnicy opuszczali miasto drogą lotniczą, a pozostałe osoby samochodami. Na uwagę zasługuje mocna krytyka planów ewakuacji ludności z miast i wskazywanie na ukrycie ludności w schronach jako skuteczniejszego sposobu ochrony⁸³. Inne masowe ćwiczenie ewakuacji ludności, które przeprowadzono z udziałem 17 tys. osób, zostało przeprowadzone w szwedzkim mieście Västerås (100 km na zachód od Sztokholmu). W jego wyniku okazało się, że w czasie 5–6 godzin można przeprowadzić pospieszną ewakuację 60 tys. mieszkańców⁸⁴.

Znaczenie i konieczność przygotowań systemu ochrony ludności do zadań związanych z ewakuacją mieszkańców można prześledzić na przykładzie losu Greków cypryjskich. W wyniku interwencji Turcji na

Cyprze (1974 r.) i opanowaniu północnej części wyspy, około 200 tys. Greków zmuszonych było do opuszczenia tego obszaru i szukania schronienia w innych miejscach. Całkowity brak jakichkolwiek form ochrony ludności przyczynił się do powiększenia cierpień ewakuującej się samodzielnie ludności⁸⁵.

Szczególnie cennych doświadczeń dostarczył przypadek prewencyjnej ewakuacji ludności w USA. Doszło wtedy do zorganizowanego przemieszczenia około 800 tys. osób zagrożonych skutkami huraganu „Carla” – od 3 do 14 września 1961 r. Obszarem objętym ewakuacją był pas wybrzeża stanów Texas i Luizjana. Do ewakuacji wykorzystano plany rozśrodkowania ludności na wypadek kryzysu wojennego. Za wzorowo przeprowadzoną wtedy ewakuację uznaje się wyprowadzenie ludności z Okręgu Jefferson (Texas). W regionie stołecznym zamieszkałym przez ponad 300 tys. osób (miasta Beaumont, Port Arthur) wyjazd ludności trwał około 6 godzin. Mieszkańcy korzystali tylko z dróg wyjazdowych, ale nie wykorzystano wszystkich, które były przewidziane do ewakuacji w razie wojny. Zasadniczym środkiem transportu były samochody prywatne ludności. Zakwaterowanie zbiorowe zapewnił Czerwony Krzyż Stanów Zjednoczonych. W schroniskach zorganizowanych przez tę organizację (540 w Teksasie, 116 w Luizjanie) znalazła się trzecia część ewakuowanych. Około 480 tys. ludzi zapewniło sobie schronienie we własnym zakresie (hotele, własne domy, krewni, przyjaciele). W ocenach tej ewakuacji podkreśla się współpracę służb informacyjnych z radiem i telewizją, uprzedzenie ludności o zagrożeniu, instruktaż o sposobach zachowania i planowanych działaniach, przygotowanie planistyczne i umiejętności osób sprawujących kierownicze funkcje – od 1958 r. (zatwierdzono plan) do 1961 r. przeprowadzono 4 (!) ćwiczenia. Niezbędne okazało się przygotowanie środków do nadzoru i kierowania ewakuacją. Ważnymi wnioskami wynikającymi z doświadczeń akcji jest konieczność uwzględnienia obecności uchodźców w miejscach nieuwzględnianych w planach oraz podjęcie działań organizujących powrót ludności.

Skutkiem przejścia huraganu „Carla” w warunkach podjęcia działań chroniących ludność była śmierć 43 osób. Hodowcy w Teksasie stracili 50 tys. sztuk bydła, a ogólne straty materialne oceniono na 500 mln \$ (1961 r.)⁸⁶.

Zupełnie inny przebieg miała ewakuacja ludności (ratunkowa, a nie profilaktyczna) po katastrofalnym uwolnieniu materiałów pro-

mieniotwórczych z reaktora jądrowego w elektrowni czarnobylskiej (26 kwietnia 1986r.). Znacznym utrudnieniem podczas przeprowadzania ewakuacji był fakt, że plany przemieszczenia ludności opracowane na czas wojny nie zakładały usuwania mieszkańców z obszarów znajdujących się w pobliżu elektrowni jądrowych i zakładów posiadających toksyczne środki przemysłowe. Stąd organizatorzy ewakuacji zmuszeni zostali do przygotowania nowego planu ewakuacji. Organizację i planowanie zakończono w czasie 1–2 dób. Zrezygnowano, ze zrozumiałych względów, z niektórych elementów organizacyjnych ewakuacji – punkty ewidencyjno-informacyjne (ich zadania wykonały komisje ewakuacyjne), punkty zbiórki, a niektóre należało powołać bez wskazań instrukcyjnych – punkty kontroli dozymetrycznej, punkty zabiegów sanitarnych i specjalnych, sektory ewakuacyjne (5 w mieście Prypeć – inna nazwa to Prypiat). Punkty załadowcze zostały zorganizowane przy budynkach mieszkalnych. Wszystko zostało podyktowane potrzebą maksymalnego skróceniem czasu wyjazdu. Sama ewakuacja z miast trwała od 2 do 4 godzin – Czarnobyl (25 tys. mieszkańców), Prypeć/Prypiat (40 tys. mieszkańców). Konwoje ewakuacyjne dojeżdżały do granic wyznaczonych stref, gdzie dokonywano kontroli dozymetrycznej, prowadzono zabiegi sanitarne i specjalne (dezaktywacja) oraz badania lekarskie. Ludność przesiadała się tam do innych środków transportu i była kierowana do nowych miejsc pobytu.

Obszar ewakuacji w ciągu 9 dni został poszerzony, ze strefy o promieniu 15 km skąd przemieszczono 89 tys. osób (miasta, wsie i kołchozy), bydło i inny inwentarz, następnie (6 maja) opróżniono strefę o promieniu 30 km od elektrowni. W pierwszym etapie ewakuowano 46 tys. osób (wszystkich mieszkańców Prypeci) – 27 kwietnia w 36 godzin po katastrofie. Ludność wywieziono skoncentrowanym transportem 1100 autobusów. Część ludności opuściła miasto własnymi samochodami (5100 osób). Z powodu kontroli dozymetrycznej i zabiegów sanitarnych ustalono kolejność, pierwszy rzut – transport zbiorowy, drugi rzut – samochody prywatne⁸⁷.

Przedstawione przypadki przeprowadzonych ewakuacji ludności wskazują, że przyczyną masowych przemieszczeń było rzeczywiste zagrożenie życia i zdrowia. Władze każdego państwa przewidywały konieczność przygotowania zorganizowanych ruchów zagrożonej ludności. Jednak ocena zagrożeń w wielu wypadkach nie była adekwatna do jego rozmiarów ilościowych i zmian jakościowych. Zaistniałe ewa-

kuacje ludności były w większości improwizowane, a organizacja dostosowywana do zagrożenia wojennego lub skutków katastrofalnego zdarzenia. Skutkiem takiego podejścia były tysiące niepotrzebnych ofiar w wielu miastach. Były też przypadki celowej rezygnacji z podjęcia tego sposobu ochrony ludności. Motywacja takich decyzji wynikała z rozwoju sytuacji i warunków wewnętrznych. Korekty planów ochrony ludności dawały natychmiastowe efekty. Warto zaznaczyć, że mamy też przypadek znacznego przekroczenia wymaganego progu bezpieczeństwa dla ludności (rozszerzenie obszarów ewakuacji ludności w 1990 r. poza obszar o promieniu 30 km od EJ -Czarnobyl). Zastosowane metody ewakuacji obejmowały: planowanie przemieszczeń – ocena zagrożenia, typowanie osób, tworzenie elementów organizacyjnych, zabezpieczenie jej pod każdym względem. Realizacja napotykała na wiele przeszkód, najważniejsze związane były ze znajomością jej zasad i informowaniem ludności oraz nieadekwatnością ustaleń do rzeczywistego zagrożenia. Tam gdzie problemy te zostały rozwiązane (USA), a nawet w wypadku organizacji jej od podstaw (ZSRR, Niemcy – sprawny aparat propagandowy) ewakuacja spełniała swój podstawowy cel – zapewnienie bezpieczeństwa, a także kontrolę spontanicznego przemieszczania się ludności. Dla współczesnych warunków przygotowania ewakuacji ludności Polski wnioski te są szczególnie istotne. Przypomnijmy, ustalenia ewakuacji w dużych rozmiarach (plany wojewódzkie) są niejawnie, a możliwości skoordynowanego informacyjnego oddziaływania na ludność są niewielkie.

ZAKOŃCZENIE

Rozważania zawarte w tej publikacji skłaniają do pesymistycznego wniosku. Mimo dysponowania dużą ilością czasu i zmienionych okoliczności opracowania planów ewakuacji utrzymuje się w Polsce niczym nieuzasadnione zasady i ustalenia organizacyjne. Stosowane definicje podstawowych terminów budzą wiele wątpliwości. Wszystkie uwarunkowania ewakuacji ludności poddane oglądowi w aspekcie współczesnych zmian wskazują na konieczność opracowania nowej metody jej przygotowania. Analiza wskazanych uwarunkowań – istnienie szczególnie ważnych ośrodków państwa, prawne zabezpieczenie ewakuacji ludności w czasie różnych sytuacji kryzysowych, skutki różnych zagrożeń okresu pokoju i wojny – pozwalają wnioskować o nieprzydatności obowiązujących zasad jej przygotowania (przede wszystkim w aglomeracjach miejsko-przemysłowych Polski). Najważniejsze przeszkody w ich sprawnym przygotowaniu to: ignorowanie masowych samodzielnych przemieszczeń z obszarów aglomeracji, brak pełnych podstaw prawnych do nakładania zadań niektórym osobom niezbędnym w jej realizacji, brak ustaleń o jej przygotowaniu w przypadku zdarzeń o dużym rozmachu przestrzennym (powódź, rozległe skażenia promieniotwórcze i chemiczne), ograniczenie przygotowań ewakuacyjnych do aglomeracji wskazywanych przez szefa OC Kraju mimo ich zagrożenia w całej Polsce. Ponadto typowane do zabezpieczenia i udziału w ewakuacji elementy organizacji obrony cywilnej mają niewielkie możliwości skutecznego wywiązania się z nakładanych obowiązków, zwłaszcza w sytuacji dużej mobilności mieszkańców aglomeracji i w czasie kryzysu okresu pokoju. Analiza pozostałych czynników sprawności ewakuacji potwierdza także nieprzystosowanie aktualnych ustaleń do obserwowanej rzeczywistości – brak wystarczającej liczby specjalistycznego personelu, niepełne zabezpieczenie materiałowe, trudności w przedsięwzięciach pozostałych rodzajów zabezpieczenia, a przede wszystkim brak znajomości jej podstawowych zasad przez ludność i lekceważenie sfery informacyj-

nego oddziaływania na nią. Sprowadza się to wszystko do ogólnego wniosku o przeciwność postanowień współczesnych zasad ewakuacji ludności. Dodatkową motywacją przyspieszenia zmian w tej części systemu ochrony ludności jest obserwowana i opisywana od kilku lat w środkach masowego przekazu tragedia mieszkańców byłej Jugosławii, Czeczeni i Afganistanu.

PRZYPISY

¹ Tekst obu strategii znajduje się na stronach internetowych MSZ I MON (www.msz.gov.pl www.mon.gov.pl)

² Ministerial Guidance for Civil Emergency Planning 2000 and 2001 (Wytyczne Ministerialne NATO do Planowania na Sytuacje Nadzwyczajne w latach 2000 i 2001).

³ Organami organizacji obrony cywilnej w Polsce są: centralny – szef obrony Cywilnej Kraju, terytorialne – wojewodowie, prezydenci miast, starostowie, burmistrzowie, wójtowie (szefowie obrony cywilnej), Obwieszczenie ministra obrony narodowej w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o powszechnym obowiązku obrony RP, DzU RP, 1992, nr 4, poz. 16, art.17 ust.1,6, z późniejszymi zmianami.

⁴ Sposób wykonania – stały element wszelkiego czynu. Stosowany świadomie i wielokrotnie nazywany jest metodą. T. Kotarbiński, *Abecadło praktyczności*, Warszawa 1972, s. 34.

⁵ Wytyczne Szefa Obrony Cywilnej Kraju z dnia 13 maja 1994r. w sprawie zasad ewakuacji ludności (niepublikowane).

⁶ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, oprac. zbiorowe pod kier. B. Balcerowicza, Warszawa 1996, s. 21.

⁷ Spotyka się również inne podziały rodzajów ewakuacji, np: medyczna i niemedyzna, ochotnicza i przymusowa, przed i po napadzie, Wł. Jagiełło, *Z zagadnień obrony przeciwatomowej dużych ośrodków zaplecza (wg poglądów zachodnich)*, Myśl Wojskowa, 1959, nr 8, s. 116–123. Zależnie od przeznaczenia rozróżniano ewakuację: medyczną, weterynaryjną, techniczną, materiałową, ludności i dóbr materialnych, zdobyczy wojennych i jeńców wojennych. W zależności od organizacji wyróżnić można e. jednokierunkową i wielokierunkową, *Mała Encyklopedia Wojskowa*, tom 1, s. 380.

⁸ Użyte terminy „rejon”, „strefa” są charakterystyczne w terminologii opisującej skutki zagrożeń i ich rozmiary, np. rejon porażenia, strefa skażeń niebezpiecznych, itp. W celu odróżnienia miejsc wolnych od prognozowanych zagrożeń – bezpieczniejszych, wprowadzono terminy „obszar”, „miejsce”. Pewną sprzeczność w takim założeniu sprawiają terminy „strefa sanitarna”, „strefa bezpieczeństwa”. Można wyjaśnić to czasem ich tworzenia (doraźnie w czasie walki) i najważniejszą cechą, przeciwną do zagrożenia – bezpieczeństwem.

⁹ Terminu „improvizacja” użyto w znaczeniu „tajemnicą dobrej improvizacji jest jej dobre przygotowanie”, T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, wydanie VII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 158.

¹⁰ Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska, DzU RP z 1997 r., nr 133, poz. 885, art. 32 (tekst jednolity), zezwala na ogłaszanie alarmów smogowych i podejmowanie działań zmierzających do ochrony obywateli.

¹¹ Ustawa o zakwaterowaniu Sił Zbrojnych RP, DzU RP z 1995 r., nr 86, poz. 433, art. 71, 72. Przewiduje się tworzenie stref bezpieczeństwa wokół nieruchomości zajmowanych na zakwaterowanie przejściowe przez jednostki wojskowe.

¹² Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 roku, DzU PRL z 1956 r., nr 38, poz. 171, art. 14, 15, 17. Inna nazwa to „miejsca genewskie” – dotyczy to stref bezpieczeństwa. Oznakowanie stref sanitarnych to czerwony krzyż (tzw. krzyż genewski), a oznakowanie stref bezpieczeństwa nie jest jednoznacznie ustalone.

¹³ Początkowe niepowodzenia w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. spowodowały, że MSWoj. opracowało szczegółowy plan ewakuacji rządu i ministerstw do Poznania i Krakowa. Z części obszarów wschodnich Rzeczypospolitej planowano ewakuować urzędy cywilne. Podstawą była Instrukcja Rady Ministrów z 30 lipca 1920 r. dotycząca ewakuacji urzędów cywilnych, por. J. Ziemiński, *Administracyjne przygotowania do ewakuacji w lecie 1920 roku na przykładzie województwa lubelskiego*, [w:] *Mars. Problematyka i historia wojskowości*, Warszawa–Londyn 1996, nr 4, s. 29–37.

¹⁴ W czasie wojny i okupacji Etiopii (do 1941) zginęło 760 tys. ludzi, lotnictwo użyło broni chemicznej (iperyt). Miasta hiszpańskie Alicante, Durango, Barcelona, Walencja i Madryt były wielokrotnie bombardowane. Tragedia mieszkańców Guerniki (26.04.1937 r.) została uwieczniona obrazem P. Picassa wykonanym na wystawie światowej w Paryżu (maj 1937), M. Porębski, *Kubizm*, Warszawa 1986, s. 100, 104, 105. Miasta chińskie: Nankin, Kanton, Szantung, Szanghaj stały się obiektem bombardowań lotnictwa japońskiego, a straty wśród cywilów powiększyła zastosowana broń chemiczna, *Historia drugiej wojny światowej 1939–1945* (opracowanie zbiorowe), Warszawa 1977, tom 2, s. 23, 24, 36, 49, 80.

¹⁵ J. Suwart, *Ewakuacja ludności podczas powstania warszawskiego*, Przegląd Obrony Cywilnej (dalej: Przegląd OC), 1987, nr 11, s. 8–11.

¹⁶ W. Bonusiak, *Małopolska Wschodnia pod rządami Trzeciej Rzeszy*, Rzeszów 1990, s. 213.

¹⁷ Ustawa z dnia 15 marca 1934 r. o obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej, DzU RP z 1934 r., nr 80, poz. 742.

¹⁸ J. Suwart, *Kronika Obrony Cywilnej w Polsce (1922–1984)*, Wydawnictwo „Czasopisma Wojskowe”, Warszawa 1986, s. 52.

¹⁹ Z działalności Międzynarodowej Organizacji Obrony Cywilnej (artykuł redakcyjny), Przegląd Terenowej Obrony Przeciwlotniczej (dalej: Przegląd TOPL), 1957 nr 3, s. 405–410.

²⁰ Z działalności Międzynarodowej Organizacji Obrony Cywilnej (artykuł redakcyjny), Przegląd TOPL, 1957 nr 2, s. 270–273.

²¹ Z. Fijałkowski, *Ewakuacja – zasadniczym środkiem zabezpieczenia ludności miast przed skutkami napadu atomowego*, Przegląd TOPL, 1957 nr 2, s. 162–168, A. Kochan, *Pogląd na organizację ewakuacji z miast ludności cywilnej w warunkach zagrożenia atomowego*, Przegląd TOPL, 1958 nr 4, s. 32–37, M. Martyńczuk, *Pogląd na sposoby przygotowania i zabezpieczenia transportu dla potrzeb ewakuacji ludności cywilnej z miast przed napadem oraz uszkodzonych i bezdomnych w A.R.P.*, Przegląd TOPL, 1958 nr 4, s. 38–41, J. Suwart, op. cit., s.57.

²² J. Dydą, *Zagadnienie ewakuacji cywilnej rejonów zagrożonych inwazją*, Myśl Wojskowa, 1961 nr 6, s. 31–40.

²³ J. Suwart, op. cit., s. 65, 66, 67.

²⁴ Rozśrodkowanie – luźne rozmieszczenie sił i środków w walce oraz podczas zagrożenia, przeciwdziałające skupieniu wojsk (ludności) i sprzętu (mienia społecznego), co jest szczególnie niebezpieczne w wypadku zastosowania przez npla (nieprzyjaciela – przypis autor) broni masowego rażenia; termin przeciwstawny do ześrodkowania. Najogólniej rozróżnia się r. wojsk oraz r. ludności i dóbr materialnych, *Mała Encyklopedia Wojskowa*, tom 3, s.81.

²⁵ B. Chocha, *Obrona terytorium kraju*, Warszawa 1974, s. 173.

²⁶ Ibidem, s. 173, 174.

²⁷ W. Lewonowski, R. Draczewski, *Niektóre problemy rozśrodkowania ludności*, Myśl Wojskowa, 1964, nr 8, s. 43–46, W. Lewonowski, *Niektóre problemy rozśrodkowania ludności*, Myśl Wojskowa, 1965, nr 9, s. 26, *Rozśrodkowanie lokalne*, Myśl Wojskowa, 1969, nr 2, s. 54–56, Cz. Kołodziejczak, *Problemy rozśrodkowania ludności*, Myśl Wojskowa, 1966, nr 4, s. 23, E. Borkowski, *Niektóre zagadnienia ochrony ludności*, Myśl Wojskowa, 1967, nr 9, s. 34–42, R. Woźniak, *Rozśrodkowanie ludności z miast*, Myśl Wojskowa, 1969, nr 3, s. 64–76, T. Sroczyński, *Przygotowanie obrony i ochrony ludności na wypadek wojny rakietowo-jądrowej*, Przegląd Obrony Terytorialnej (dalej: Przegląd OT), 1970, nr 4, s. 39–47. Odległość bezpieczna od miasta to obszar poza granicą prognozowanych zniszczeń (naddciśnienie fali uderzeniowej poza tą granicą nie przekracza 10 kPa – 0,1 kg/cm₂).

²⁸ B. Balcerowicz, *Obronność państwa średniego*, Warszawa 1997, s. 70, 71, 72.

²⁹ K. Sukiennik, *Obrona cywilna za granicą*, Warszawa 1973, s. 67, 116, 141, 158. Sporadycznie w państwach bloku wschodniego pojawiają się terminy dekoncentracja, rozproszenie lub wymienione wcześniej stosowane osobno, *Podręcznik obrony cywilnej w Chinach*, Przegląd Powszechnej Samoobrony

(dalej: Przegląd PS), 1971, nr 1, s. 52, P. Bosznakow, Co trzeba wiedzieć w czasie ewakuacji, Przegląd Zagraniczny Obrony Cywilnej (dalej: Przegląd Zagran.OC), 1975, nr 21, s. 77–85, K. Sukiennik, jak powyżej, s. 135, 151, 168, J. Suwart, *Obrona Wietnamu*, Przegląd PS, 1973, nr 5, s. 51, H. Urbański, *Obrona cywilna w NRD*, Przegląd OC, 1973, nr 8, s.50, *OC w państwach socjalistycznych*, artykuł redakcyjny, Przegląd OC, 1976, nr 11, s. 2–9, *Rozśrodkowanie i ewakuacja ludności z miast szczególnie zagrożonych*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie z bułgarskiego, Przegląd OC, 1987, nr 3, s. 38.

³⁰ I. O., *OC w USA*, Przegląd TOPL, 1957, nr 4, s. 596, 597.

³¹ *Amerykańska obrona cywilna. Eksperti wypowiadają się za i przeciw*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie, Przegląd zagraniczny OC, 1967, nr 1, s. 109–117.

³² Cytowane publikacje zawierają obowiązujący wtedy w Polsce termin rozśrodkowanie. K. Sukiennik, op. cit., s.s. 267–301, J. E. Davis, *Obecny stan planowania rozśrodkowania na wypadek krytycznej sytuacji w Stanach Zjednoczonych*, artykuł redakcyjny (tłumaczenie publikacji), Przegląd Zagran. OC, 1975, nr 20, s. 42–48, T. Guzy, *Niektóre problemy ochrony ludności w systemie obrony cywilnej USA*, Przegląd OC, 1979, nr 1, s. 50, 51, *Nowy plan obrony cywilnej Stanów Zjednoczonych*, artykuł redakcyjny, Przegląd OC, 1979, nr 3, s. 50, T. Guzy, *System obrony cywilnej USA*, część I, Przegląd OC, 1977, nr 3, s. 52, 53, część II, Przegląd OC, 1977, nr 7, s. 50, 51, M. Pitus, *Poglądy niektórych państw zachodnich na rozśrodkowanie i ewakuację ludności w warunkach współczesnej wojny*, Przegląd OTK, 1975, nr 4, s. 115–119, W. Gonczarow, *Opracowanie planów rozśrodkowania ludności w USA*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd Zagran. OC, 1977, nr 2, s. 14–16, W. Jemiełanow, *Ochrona ludności w systemie obrony cywilnej USA*, artykuł redakcyjny (tłumaczenie publikacji), Przegląd Zagran. OC, 1978, nr 2, s. 9–18, W. Skobel, A. Kurant, op. cit., s. 45, J. Chęciński, op. cit., s. 32–34.

³³ H. Knof, *Ochrona cywilna w USA*, artykuł redakcyjny (tłumaczenie publikacji), Przegląd Zagran. OC, 1966, nr 1, s. 25–37.

³⁴ *Informacja o OC w USA*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1983, nr 5, s. 40, *Obrona cywilna w USA*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1986, nr 5, s. 38.

³⁵ K. Sukiennik, *Ewakuacja i rozśrodkowanie ludności (wg poglądów zachodnich)*, Myśl Wojskowa, 1966, nr 6, s. 66–71, *Ochrona przez ewakuację*, artykuł redakcyjny (tłumaczenie publikacji), Przegląd Zagran. OC, 1970, nr 14–15, s. 123–127, J. Suwart, *Ewakuacja i rozśrodkowanie ludności cywilnej dawniej i obecnie*, Przegląd OC, 1986, nr 8, s. 8.

³⁶ *Zostań w domu*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd Zagran. OC, 1965, nr 1, s. 166,167, *minister Genscher „Musimy być gotowi do obrony”*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd PS, 1972, nr 8, s. 53, *Obrona cywilna NRF w latach siedemdziesiątych*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1973, nr 11, s.54, M. Pitus, op. cit., s.120,

K. Sukiennik, *Obrona cywilna za granicą*, s. 196, 208–212, B. Szakal, *Obrona cywilna w państwach NATO*, Przegląd OC, 1986, nr 4, s. 34, J. Suwart, *Ewakuacja i rozśrodkowanie ludności cywilnej dawniej i dziś (dokończenie)*, Przegląd OC, 1986, nr 10, s. 8, N. Płatonow, *Obrona cywilna RFN*, Przegląd OC, 1986, nr 9, s. 37. W ustawie o nowym porządku obrony cywilnej, [w:] *Federalny Dziennik Ustaw z 1997r.*, Nr 21, cz. I, art. 1, § 10, ostatnie ustalenia określają przedmiotową problematykę jako „uregulowania w sprawie pobytu”. Do opuszczenia miejsca zamieszkania niezbędne jest uzyskanie zezwolenia. Kraje związkowe, gminy, związki gmin są zobowiązane do podjęcia przygotowań ewakuacyjnych. Pomocy udzielają organy federalne.

³⁷ *Plan ewakuacji ludności Anglii i Walii*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd TOPL, 1963, nr 3, s. 63, K. Sukiennik, op. cit., s.s. 217–223, Tenże, *Obrona cywilna Wielkiej Brytanii wczoraj i dziś (część I)*, Przegląd PS, 1972, nr 6, s. 50–51, dokończenie, Przegląd PS, 1972, nr 7, s. 50–51, M. Pitus, op. cit., s.120,121, B. Szakal, op. cit., s. 34, *Brytyjska obrona cywilna*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1986, nr 11, s.35.

³⁸ K. Sukiennik, *Ewakuacja i rozśrodkowanie ludności*, Myśl Wojskowa, 1966, nr 6, s. 71–78. J. Suwart, *Ewakuacja i rozśrodkowanie ludności cywilnej dawniej i dziś (dokończenie)*, s. 7, W. Skobel, A. Kurant, *Ewakuacja ludności (I etap badań)* – skrypt (maszynopis), Warszawa 1992, AON – Katedra Obrony Terytorialnej i Cywilnej, s. 46.

³⁹ *Obrona cywilna Włoch*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1988, nr 8, s. 36.

⁴⁰ J. Gunter, *Obrona cywilna w Szwajcarii*, tłumaczenie redakcyjne, Przegląd OC, 1986, nr 3, s. 35, W. Skobel, A. Kurant, op. cit., s. 48, K. Sukiennik, *Obrona cywilna za granicą*, s. 315–319.

⁴¹ *Ewakuacja i schrony w Holandii*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd TOPL, 1961, nr 2, s. 48 – plany ewakuacyjne przygotowano już w roku 1951, J. Suwart, *Ewakuacja i rozśrodkowanie...* (dokończenie), s. 8, K. Sukiennik, op. cit., s. 232, J. Domański, *Obrona cywilna w Holandii*, Przegląd OC, 1986, nr 10, s. 35,36, W. Skobel, A. Kurant, op. cit., s. 48, B. Szakal, *Obrona cywilna w państwach NATO*, s. 34.

⁴² K. Sukiennik, op. cit., s.s. 227–229, K. Sukiennik, *Obrona cywilna Belgii*, Przegląd PS, 1972, nr 9, s. 51, J. Garstka, *Obrona cywilna Belgii*, Przegląd OC, 1981, nr 1, s. 36, *Obrona cywilna Belgii*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1988, nr 12, s. 36.

⁴³ H. Kwieciak, *Obrona terytorium Szwecji*, Myśl Wojskowa, 1960, nr 8, s. 105–112, K. Sukiennik, *Szwedzka obrona cywilna*, Przegląd PS, 1971, nr 7, s. 50, Tenże, *Szwedzka...* (dokończenie), Przegląd PS, 1971, nr 8, s. 50, *O przyszłość szwedzkiej OC*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd PS, 1971, nr 7, s. 55, *Ochrona ludności w zmieniającym się świecie*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1975, nr 1, s. 54–55, K. Sukiennik,

Obrona cywilna za granicą, s. 328–329, 330, M. Pitus, op. cit., s.122, P. Nowak, *Organizacja i funkcjonowanie szwedzkiej obrony cywilnej*, Przegląd OC, 1983, nr 5, s. 36, Obrona cywilna w Szwecji, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1986, nr 2, s.35, J. Suwart, *Ewakuacja i rozśrodkowanie...* (dokończenie), s. 8, *Obrona cywilna w państwach skandynawskich*, artykuł redakcyjny, Przegląd OTK, 1986, nr 4, s.105, W. Skobel, A. Kurant, op. cit., s. 49, J. Hyltén-Cavallius, *System obrony terytorialnej i cywilnej*, skrypt wykładu, tłumaczył K. Gąsiorek, AON, Warszawa 1992, s. 5, Appendix Civilian Defence, opracowanie zbiorowe: informator, Stockholm 1996, 96:2, s. 40, 41.

⁴⁴ *Fińska broszura o obronie cywilnej*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd PS, 1971, nr 5, s. 53, P. Nowak, *Obrona Cywilna w Finlandii*, Przegląd OC, 1982, nr 5, s. 35.

⁴⁵ K. Sukiennik, *Obrona cywilna Luksemburga*, Przegląd PS, 1973, nr 1, s. 50–51. Luksemburg na podstawie umowy z RFN może przyjąć na swoje terytorium ewakuującą się ludność niemiecką.

⁴⁶ K. Sukiennik, *Obrona cywilna w Austrii*, Przegląd PS, 1972, nr 11, s.50, J. Stefański, J. Ziemnicki, *Obrona cywilna Austrii*, Przegląd OC, 1986, nr 12, s. 35.

⁴⁷ *Schrony w Danii i Norwegii*, artykuł redakcyjny, Przegląd PS, 1972, nr 1, s. 58, K. Sukiennik, *Obrona cywilna za granicą*, s.s. 237–246, M. Pitus, *Poglądy niektórych państw na ewakuację...* s. 122, *Obrona cywilna w państwach skandynawskich*, s. 104–106, J. Jemielianow, *Obrona cywilna Danii*, Przegląd OC, 1987, nr 12, s. 33, 34, *Kierunki rozwoju OT i OC w Danii*, artykuł redakcyjny, Przegląd OC, 1988, nr 10, s. 36. Dania zobowiązała się do przyjęcia w warunkach wojny ewakuującej się ludności Niemiec. Por. W. Skobel, A. Kurant, op. cit.,s. 47,48.

⁴⁷ *Schrony w Danii i Norwegii*, s. 58, K. Sukiennik, op. cit., s. 250, 257, M. Pitus, op. cit., s. 122, *Obrona cywilna w państwach skandynawskich*, s.s. 105, *O OC Norwegii*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1986, nr 8, s. 40, W. Jemielianow, *Ewakuacja ludności w systemie obrony cywilnej w Norwegii*, Przegląd OC, 1987, nr 8, s. 34.

⁴⁸ *Schrony w Danii i Norwegii*, s. 58, K. Sukiennik, op. cit., s. 250, 257, M. Pitus, op. cit., s. 122, *Obrona cywilna w państwach skandynawskich*, s.s. 105, *O OC Norwegii*, artykuł redakcyjny: tłumaczenie publikacji, Przegląd OC, 1986, nr 8, s. 40, W. Jemielianow, *Ewakuacja ludności w systemie obrony cywilnej w Norwegii*, Przegląd OC, 1987, nr 8, s. 34.

⁴⁹ M. Ostrowski, *Wszystkie plagi świata. Raport*, Polityka, 1997, nr 33, s. 3–8, K. Forowicz, *Bicz Boży*, Rzeczpospolita, 1998, nr 131, s. 23, *Tragiczne zestawienie* (opracowanie redakcji), [w:] Rzeczpospolita OnLine (www.rzeczpospolita.pl), 1997, nr 302. W kolejnych latach szkody na świecie spowodowane klęskami żywiołowymi wynosiły: 1997 r. – ok. 30 mld \$, 1996 r. – 60 mld \$, 1994 r. – 65 mld \$, 1992 r. – 63 mld \$, corocznie w ich wyniku ginie ok. 123

tys. osób. Dla porównania w ośmioletniej wojnie iracko-irańskiej straty materialne wyniosły 228 mld \$, a zginęło 600 – 1070 tys. osób, J. Biziewski, *Irak – Iran 80–88*, Warszawa 1993, s. 49.

⁵⁰ Okazuje się, że życie wyprzedza próby rozwiązań teoretycznych. W czasie ćwiczeń prowadzonych w Gubinie przygotowano się na przyjęcie ewakuowanej ludności niemieckiego Guben. Wnioski z przygotowań do ćwiczeń sygnalizują potrzebę uproszczenia procedur przekraczania granicy, rozwiązania problemu ubezpieczeń i kontroli pojazdów, por. Z.L., *Sąsiadowi z pomocą*, Rzeczpospolita, 1998, nr 198, s. 3.

⁵¹ *Mały słownik języka polskiego*, s. 879.

⁵² K. Borzęcki, *Leksykon podręczny*, Olsztyn 1994, s. 224, T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 268, *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1969, tom 12, s. 137, *Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1976, tom 4, s. 590.

⁵³ Należy podkreślić, że organizacja obrony cywilnej to cywilizacyjna forma zorganizowania części społeczeństwa przeciwko różnym zagrożeniom czasu pokoju i wojny. Polega na realizacji humanitarnych zadań: ochronie ludności, pomocy poszkodowanym i ich ratowaniu, ochronie zakładów i dóbr kultury, a także pracach organizatorskich i działalności planistycznej oraz przeznaczeniu do ich wykonywania określonych osób. W pełni rozwinięta funkcjonuje po odpowiednich zarządzeniach organów OC.

⁵⁴ Zarządzenie Szefa OC Kraju Nr 01/OC z dnia 5 maja 1994r. w sprawie szczegółowych struktur organizacyjnych formacji obrony cywilnej, czasów osiągnięcia gotowości do działania oraz ich zadań i wyposażenia (niepublikowane), *Instrukcja ewakuacji ludności*, s. 10.

⁵⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Kraków 1997, art.art. 87–92, s. 16.

⁵⁶ IV konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, DzU z 1956 r., nr 38, poz. 171, art.art.13–17, I protokół dodatkowy do konwencji genewskich, art. art. 61, 73, 78, II protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, DzU z 1992 r., nr 41, poz. 171, art. art. 13, 17.

⁵⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów (dalej: RM) w sprawie obrony cywilnej, DzU RP z 1993 r., nr 93, poz. 429, §§ 8–10, rozporządzenie RM w sprawie szczegółowego zakresu działania szefa OC Kraju, szefów obrony cywilnej województw i gmin oraz zasad i trybu kierowania, a także koordynowania przez nich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej, DzU RP z 1993 r., nr 91, § 5, ust. 1, pkt 8, § 6 pkt 6, § 8.

⁵⁸ Por. J. Suchecki, *Przewidywanie ruchów ludności w świetle wojennych doświadczeń historycznych*, Przegląd OTK, 1989, nr 1, s. 118, W. Skobel, A. Kurant, op. cit., s. 12, J. Suwart, *Kronika obrony cywilnej...* s. 28, 29.

⁵⁹ Por. L. Bazylow, *Historia powszechna 1789–1918*, Warszawa 1986, s. 956, B. W. Tuchman, *Sierpniowe sałwy*, Warszawa 1988, s. 336, J. Szatek, *Psychologia obrony cywilnej*, Warszawa 1988, s. 128, R. Bilski, *Czas na koszenie traw. Jugosławia '96: krwawa wędrówka ludów*, Rzeczpospolita z 1–2 czerwca 1996, dodatek Plus Minus, J. Suchecki, *Przewidywanie ruchów ludności w świetle wojennych doświadczeń historycznych*, Przegląd OTK, 1989, nr 1, s. 114–121, B. Gąsienica-Staszeczek, *Konflikty międzynarodowe, wojny i walki rewolucyjno-wyzwoleńcze po II wojnie światowej*, część II, WAP, Warszawa 1987, s. 7, 72, 145, 147, 200, 252, 260, *Kongo: walki o Brazzaville*, Rzeczpospolita z 4 października 1997, M. Edwards, *Central Africa's cycle of violence*, [w:] National Geographic, 1997, nr 6, s. 124–133.

⁶⁰ Gazeta Wyborcza, nr 224 z 25 września 2001, s. 13.

⁶¹ Nauka, która uświadamia, formułuje, uzasadnia i systematyzuje wiedzę o sprawności działania (praktyczności) to prakseologia. Istotą i komponentem sprawności jest skuteczność, ekonomiczność i prostota działań, T. Kotarbiński, *Abecadło praktyczności*, Warszawa, 1972, s. 38, 39, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1982, s. 104–130.

⁶² W Instrukcji ewakuacji ludności nie deklaruje się konieczności organizacji osobnego zabezpieczenia materiałowego (pkt. 31), które polegałoby na planowaniu zaopatrzenia w paliwa, części samochodowe (punkty pomocy technicznej), pozyskiwanie i eksploatację środków łączności.

⁶³ W. Sikorski, *Przyszła wojna jej możliwości i charakter oraz związane z nim zagadnienia obrony kraju* (pierwsze wydanie w 1934 r.), Warszawa 1984, s. 204.

⁶⁴ Wspomnienia na ten temat zawarte są w pamiętnikach dowódców różnych narodowości, piszą na ten temat między innymi: F. Skibiński, *Pierwsza pancerna*, J. Kirchmayer, *Kampania wrześniowa*, Ch. de Gaulle, *Pamiętniki wojenne*, H. Guderian, *Wspomnienia żołnierza*, J. Rommel, *Za honor i ojczyznę*.

⁶⁵ Okres początkowy powietrznej bitwy o Anglię (sierpień 1940 r.) i zagrożenie nalotami bombowymi dużych miast spowodował ewakuację dzieci z tych miast do USA i Australii (m.in. m/s Batory przewoził dzieci z Liverpool'u). W 1943 r. po zapowiedziach „zrównania Londynu z ziemią” rakietami V1 i V2 przygotowano ewakuację dzieci i kobiet w ciąży, W.S. Churchill, *Druga Wojna Światowa*, tom V, księga 1, Gdańsk 1996, s. 238.

⁶⁶ *Ewakuacja Strasburga* (tłumaczenie redakcyjne), Przegląd TOPL, 1959, nr 4, s. 40.

⁶⁷ Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o wycofaniu urzędów, ludności i mienia z zagrożonych obszarów Państwa, DzU RP z 1939 r., nr 29, poz. 197.

⁶⁸ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, Londyn, 1951, tom I – *Kampania wrześniowa 1939*, s. 343 W. Skobel, A. Kurant, *Ewakuacja ludności...*, s. 7, 8, 9, 11, J. Suwart, *Kronika...*, s. 22, 28.

⁶⁹ Centralne Archiwum Wojskowe, Regulamin Komitetu Rozproszenia Kraków – pismo do Dowódcy OPL MSWojsk. z dnia 26 lipca 1939 r, nr 3741/tjn./OPL, Akta GISZ, 302.4, t. 2036, [w:] A. Szewczyk, *Plan rozproszenia Warszawy...*, s. 6–8. Plan krakowski zakładał trzy fazy rozproszenia. I – ankietowa rejestracja osób, które dobrowolnie opuszczałyby miasto, II – ewidencja ludności, która miała być rozpraszana na niewielkie odległości, III – prace przygotowawcze do przymusowego rozproszenia ludności na dalsze obszary.

⁷⁰ A. Szewczyk, *Plan rozproszenia...*, J. Suwart, *Kronika...*, s. 22–25, J. Zajac, *Dwie wojny. Mój udział w wojnie o niepodległość i w obronie powietrznej Polski*, Londyn 1964, s. 202.

⁷¹ J. Majka, *Wrzesień 1939 r. w Rzeszowie*, Rzeszów 1989, s. 12.

⁷² Do ewakuacji wykorzystany został polski statek m/s Batory, por. W.G. Strąk, *Kronika polska na morzu 1918–1989*, Gdańsk 1989.

⁷³ *Historia drugiej wojny światowej 1939–1945*, tom 4, s. 66, 180–186.

⁷⁴ W. Bonusiak, *Małopolska wschodnia pod rządami Trzeciej Rzeszy*, op. cit., s. 207–216.

⁷⁵ F.O. Miksche, *Uwaga broń atomowa. Niektóre problemy sztuki wojennej*, Warszawa 1958, s. 197, *Wrocław jego dzieje i kultura*, praca zbiorowa pod red. Z. Świechowskiego, Wrocław, 1978, s. 378.

⁷⁶ O północy 6 września 1939r. ludność Warszawy usłuszała paniczne przemówienie radiowe płka Umiastowskiego – rzecznik stanowiska Naczelnego Dowództwa – z poleceniem aby mężczyźni zdolni do noszenia broni udali się do wschód. Na taki apel rozszalała się panika, dokonała się masowa i dzika ewakuacja. Objęła ona ludność cywilną, część personelu miejskiego, Straż Ogniową i wielu działaczy partyjnych. Por. M.M. Drozdowski, *Alarm dla Warszawy*, s.113.

⁷⁷ Ocenia się, że między 10 a 18 maja 1940 r. na drogach północnej Francji znajdowało się około 3 mln uciekinierów z Belgii, Holandii, Luksemburga, między 14 a 18 czerwca na drogach Francji było ich już 10 mln, por. J. Suchecki, op. cit., s. 118. Uchodźców belgijskich było około 2 mln. Przyczyną tak dużego natężenia ruchu ludności była pamięć niemieckich okrucieństw w czasie I wojny światowej, por. J. Łaptos, *Historia Belgii*, Wrocław 1995, s. 209, 234.

⁷⁸ Niemcy takie doświadczenia zaczęli zbierać po pierwszych bombardowaniach swoich miast przez aliantów (lipiec 1943 r.). W Hamburgu po użyciu bomb zapalających część zabudowy w obszarze o promieniu 7 km objęta była burzą ogniową. Większość spośród 60 tys. ofiar zginęła w schronach.

⁷⁹ W.S. Churchill, *Druga Wojna Światowa*, tom 2, księga 2, s. 60.

⁸⁰ *Historia drugiej wojny światowej 1939–1945*, tom 7, s. 185.

⁸¹ Dane na podstawie szacunków USA. Inne źródła podają, że zginęło 83 tys. osób, *Księga rekordów...* op. cit., s. 64.

⁸² R. Guillain, *Od Pearl Harbor do Hirosimy*, Warszawa 1988, s. 212, 272–273.

⁸³ *Ćwiczenia obrony przeciwlotniczej na terenie Stanów Zjednoczonych i Kanady pod kryptonimem „Operation Alert-56”*, artykuł redakcyjny, Przegląd TOPL, 1957, nr 2, s. 274–277.

⁸⁴ *Ewakuacja pospieszna*, tłumaczenie redakcyjne, Przegląd TOPL, 1961, nr 4, s. 52. Ćwiczenia ewakuacji ludności organizowano także w Wielkiej Brytanii, Portugalii, Holandii, Danii, por. M. Roux, *Obrona Cywilna*, KG TOPL, Warszawa 1961(?), s. 62.

⁸⁵ Relacje korespondenta gazet szwedzkich i dowódcy batalionu ONZ stwierdzają brak planów ewakuacji, brak schronów i przystosowanych ukryć. Po stronie greckiej było kilkanaście tysięcy ofiar walk, B. Gąsienica-Staszeczek, op. cit., część II, s. 7, *Brak OC przyczyną zwiększenia ofiar wojny*, tłumaczenie redakcyjne, Przegląd OC, 1976, nr 9, s. 54.

⁸⁶ *Hurricane Carla, September 3–14, 1961*, (prepared by M. E. Treadwell – OCD Texas State Director), Washington 1962 – materiał udostępniony przez Konsulat USA w Krakowie. M.H.S. Penhale, *Nauki wyphywające dla obrony cywilnej z przejścia huraganu „Carla”* (tłumaczenie redakcyjne), Przegląd zagraniczny OC, 1965, nr 1, s. 106–117.

⁸⁷ S. Latek, *Gorzka lekcja*, Rzeczpospolita, 1994, nr 141, J. Suwart, *Ewakuacja ludności z rejonu czernobylskiej elektrowni*, Przegląd OC, 1987, nr 2, s. 37, H. Ittesz, *Akcja ratunkowa po awarii w Czernobylu* (tłumaczenie, skrót i tytuł redakcyjne), Przegląd OC, 1986, nr 9, s. 33–34, *Ewakuacja ludności po awarii czernobylskiej elektrowni jądrowej* (tłumaczenie redakcyjne), Przegląd OC, 1987, nr 8, s. 38–39. Niestuszne wnioski z przebiegu ewakuacji wyciągnęli autorzy opracowania M. Fleming, J. Gołębiwski, S. Olbryś, *Ochrona ludności wybrane zagadnienia*, Warszawa 1997, s. 32. Oceniają, że ewakuacja trwała 9 dni. Jak wskazano powyżej miała ona po katastrofie przebieg dwufazowy w pewnych odstępach czasu. Można przypuszczać, że związane było to z prowadzonym rozpoznaniem skażeń promieniotwórczych, koniecznością zapewnienia odpowiednich środków transportu (zamknięte nadwozie zapewnia tylko autobus). Ludność w czasie oczekiwania na wywóz była zobowiązana do przebywania w zamkniętych pomieszczeniach. Zgodzić się należy z uwagami wielu autorów na temat złego przygotowania osób funkcyjnych i ludności do prowadzenia akcji ratunkowej, powszechnej samoobrony (nie wykonano poręcznych środków ochrony dróg oddechowych). Podaje się też, że kolejność ewakuacji miast była inna, Czarnobyl – 27 kwietnia i 6 maja Prypiat, *Czarnobyl uczy* (tłumaczenie redakcyjne), Przegląd OC, 1988, nr 5, s.37.

BIBLIOGRAFIA

A. OPRACOWANIA OGÓLNE, MONOGRAFIE

1. Balcerowicz B., *Obronność państwa średniego*, Warszawa 1997.
2. Chęciński J., *Ochrona ludności we współczesnej wojnie*, wydanie III, Warszawa 1977.
3. Chocha B., *Obrona terytorium kraju*, Warszawa 1974.
4. Drozdowski M.M., *Alarm dla Warszawy. Ludność cywilna w obronie stolicy we wrześniu 1939 roku*, Warszawa 1975.
5. Flemming M., *Międzynarodowe prawo wojenne. Zbiór dokumentów*, wyd. II, Warszawa 1985, Wydawnictwo MON.
6. Gąsienica-Staszeczek B., *Konflikty międzynarodowe, wojny i walki rewolucyjno-wyzwoleńcze po II wojnie światowej 1944–1982*, Warszawa 1987, Wojskowa Akademia Polityczna.
7. Guillain R., *Od Pearl Harbor do Hiroszimy*, Warszawa 1988.
8. *Historia drugiej wojny światowej 1939–1945* (opracowanie zbiorowe), Warszawa 1977, tom II, IV, VII.
9. Kaczmarek W., Ściborek Z., *Przyszła wojna. Jaka?*, Warszawa 1995.
10. Kotarbiński T., *Abecadło praktyczności*, Warszawa 1972.
11. Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, wydanie VII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
12. Marczak J., Pawłowski J., *O obronie militarnej Polski przelomu XX–XXI wieku*, Warszawa 1995.
13. Miksche F.O., *Uwaga broń atomowa. Niektóre problemy sztuki wojennej*, Warszawa 1958.
14. *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, Londyn 1951, Tom 1.
15. Sukiennik K., *Obrona cywilna za granicą*, Warszawa 1973.
16. Szalek J., *Psychologia obrony cywilnej*, Warszawa 1988.
17. Toffler A. i H., *Wojna i antywojna*, Warszawa 1997.
18. Zając J., *Dwie wojny. Mój udział w wojnie o niepodległość i w obronie powietrznej Polski*, Londyn 1964.
19. Zakrzewski J., *Miasto w wojnie jądrowej*, Warszawa 1966.

B. OPRACOWANIA TEMATYCZNE, INSTRUKCJE

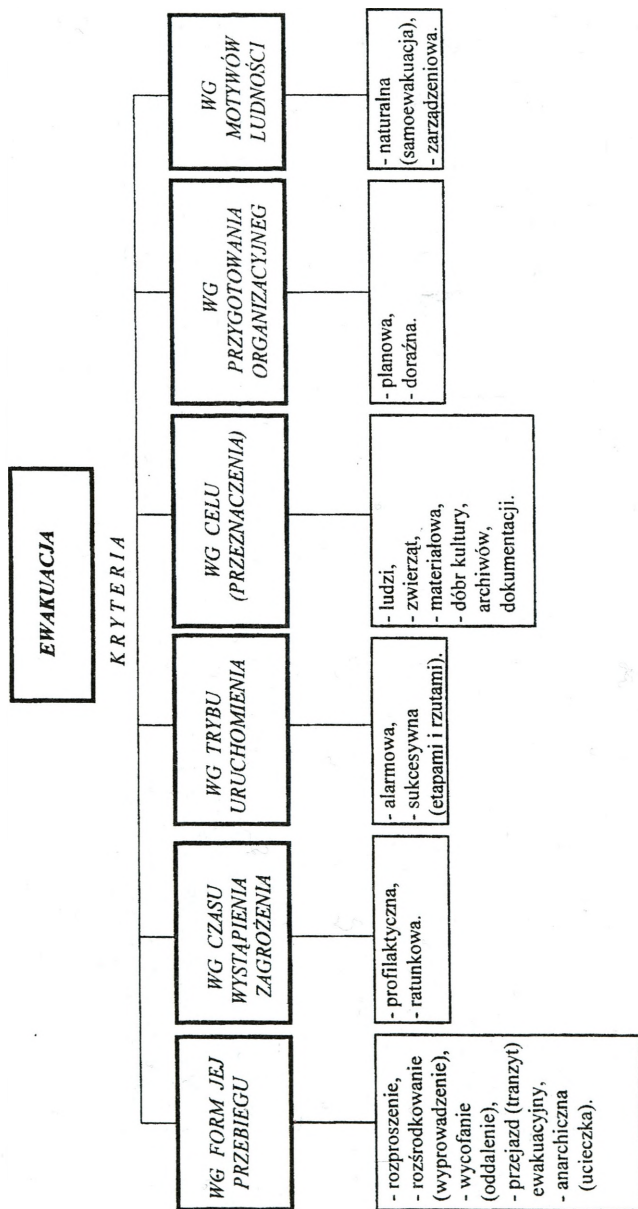
1. Fleming M., Gołębiowski J., Olbryś S., *Ochrona ludności – wybrane zagadnienia*, Urząd Szefa Obrony Cywilnej Kraju, Warszawa 1997.
2. *Hurricane Carla, September 3–14, 1961* (prepared by M.E. Treadwell – OCD Texas State Director), Washington 1962.
3. Hampe E., *Strategija graždanskoj oborony*, Moskwa 1958.
4. *Instrukcja ewakuacji ludności*, Warszawa 1995, MON – Sztab Obrony Cywilnej Kraju.
5. Jaworowski Z., *Dobroczyne promieniowanie*, Wiedza i Życie, 1997, nr 3.
6. Marczak J., *Obrona miast w obronie powszechnej Polski*, Warszawa 1995, AON.
7. Skobel W., Kurant A., *Ewakuacja ludności (I etap badań)*, skrypt (maszynopis), Warszawa 1992, AON – Katedra Obrony Terytorialnej i Cywilnej.
8. Suwart J., *Kronika Obrony Cywilnej w Polsce (1922–1984)*, Warszawa 1986, Wydawnictwo „Czasopisma Wojskowe”.
9. Szewczyk A., *Plan rozproszenia ludności Warszawy w 1939 r.* (maszynopis), praca napisana pod kier. A. Kuranta, Warszawa 1992, AON – Katedra Obrony Terytorialnej i Cywilnej.

C. AKTY PRAWNE

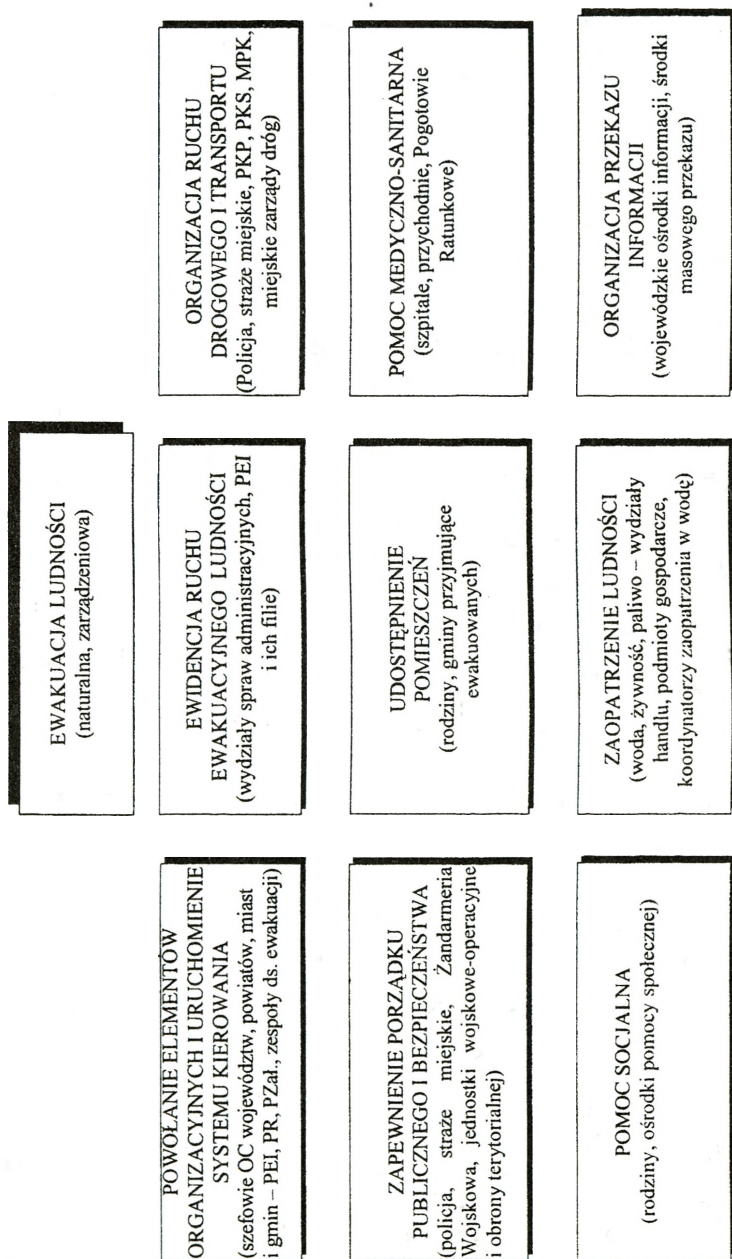
1. I Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 roku dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Dziennik Ustaw RP, 1992, nr 41, poz. 175.
2. II Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 roku dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Dziennik Ustaw RP, 1992, nr 41, poz. 176.
3. IV Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r., Dziennik Ustaw PRL, 1956, nr 38, poz. 171.
4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Kraków 1997.
5. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw i gmin oraz zasad i trybu kierowania, a także koordynowania przez nich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej, Dziennik Ustaw RP, 1993, nr 91, poz. 420.

6. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie powszechnej samoobrony ludności, Dziennik Ustaw RP, 1993, nr 91, poz. 421.
7. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie obrony cywilnej, Dziennik Ustaw RP, 1993, nr 93, poz. 429.
8. Ustawa z dnia 15 marca 1934 r. o obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej, Dziennik Ustaw RP, 1934, nr 80, poz. 742.
9. Wytyczne Szefa Obrony Cywilnej Kraju z dnia 13 maja 1994 roku w sprawie zasad ewakuacji ludności, niepublikowane.

TYPOLOGIA EWAKUACJI (WARIANT)

GLÓWNE PRZEDSIĘWZIĘCIA EWAKUACJI LUDNOŚCI

NAJNOWSZE PUBLIKACJE AKADEMII OBRONY NARODOWEJ

---

do nabycia w Wydziale Wydawniczym AON
al. gen. A. Chruściela 103, bl. 2
00-910 Warszawa, tel./faks 681 37 52

- Robert Bojarski – **Operacja obronna**
- Robert Bojarski – **Główne problemy działań operacyjnych**
- Jan Czaja – **Stolica apostolska wobec integracji europejskiej**
- Wojciech Drażczyk – **Logistyka sił powietrznych w działaniach wielonarodowych**
- **Działania (operacje) połączone**. Materiały z konferencji naukowej
- Marek Gaśka, Andrzej Ciupiński – **Międzynarodowe prawo humanitarne**
- Marek Gaśka – **Obronność w aktach prawnych Rzeczypospolitej Polskiej**
- Jerzy Groskrejc – **Antropologiczne i aksjologiczne aspekty edukacji oficerów**
- Jerzy Groskrejc – **Nauczyciel w edukacji. Funkcje – kompetencje – koncepcje kształcenia**
- Henryk Herman – **Działania specjalne w wojnach i konfliktach zbrojnych po II wojnie światowej**
- Michał Huzarski (red.) – **Taktyka ogólna wojsk lądowych**
- Kuba Jałoszyński – **Terroryzm antyizraelski**
- Kuba Jałoszyński – **Terroryzm czy terror kryminalny w Polsce?**
- Kuba Jałoszyński – **Zagrożenie terroryzmem w wybranych krajach Europy Zachodniej oraz w Stanach Zjednoczonych**
- Tadeusz Jemiolo – **Globalizacja. Szanse i zagrożenia**
- Jarosław Kardas, Krzysztof Loranty – **Wybrane problemy bezpieczeństwa i obronności państwa w opiniach pracowników administracji publicznej**
- Waldemar Kitler (red.) – **Obrona cywilna (niemilitarna) w obronie narodowej III RP**
- Waldemar Kitler – **Obrona narodowa w wybranych państwach demokratycznych**
- Stanisław Korzeniowski – **Żandarmeria wojskowa**
- Mirosław Koziński – **Umowa offsetowa i inne formy udziału państwa w międzynarodowym obrocie gospodarczym**
- Marian Kozub – **Lotnictwo w operacjach połączonych**
- Roman Kwećka – **Informacja w walce zbrojnej**
- Zbigniew Lach, Julian Skrzyż, Andrzej Łaszczuk – **Wojskowo-geograficzna charakterystyka Niemiec**
- Leonard Łukaszuk – **Europejskie prawo pokoju i bezpieczeństwa**
- Józef Marczak (red.) – **Samooorganizacja społeczeństwa na rzecz bezpieczeństwa powszechnego. Samoobrona powszechna III RP**
- Zdzisław Maślak, Krzysztof Kozłowski, Piotr Krawczyk – **Podstawy użycia lotnictwa myśliwskiego**
- Wojciech Michalak – **Dominacja z powietrza**
- Ireneusz Nowak – **Wybrane problemy historii polskiej techniki wojskowej XX wieku. Sprzęt i środki wojsk chemicznych**
- Marek Obrusiewicz – **Wielonarodowe połączone siły zadaniowe CJTF**
- Janusz Płaczek – **Ewolucja polskiej myśli obronno-ekonomicznej w latach 1976–2000**

- Janusz Placzek (red.) – **Gospodarka obronna Polski w końcu lat dziewięćdziesiątych. Szanse i zagrożenia**
- Adam Radomyski – **Zagrożenie śmigłowcowe dywizji zmechanizowanej**
- Adam Rejmak – **Ratownictwo lotnicze**
- Piotr Sienkiewicz – **5 wykładów**
- Aleksandra Skrabacz – **Kobiety w obronie narodowej Polski u progu XI wieku**
- Katarzyna Słaboń – **Sytuacja jeńców wojennych w konflikcie iracko-irańskim (1980–1988)**
- Jerzy Słowik – **Dowodzenie brygadą zmechanizowaną (pancerną) w natarciu**
- **Słownik terminów z zakresu psychologii (praca zbiorowa)**
- Marek Sołoducho, Piotr Malinowski – **Użycie artylerii w szczególnych rodzajach działań bojowych**
- Henryk Spustek – **Wybrane zagadnienia badań operacyjnych i modelowania liniowego**
- Zenon Stachowiak – **Metodyka i metodologia pisania prac kwalifikacyjnych (licencjackich, magisterskich i podyplomowych)**
- Ryszard Szpyra – **Powietrzna sztuka operacyjna wybranych państw**
- Jarosław Wołęjszo, Zbigniew Fiolna – **Dowodzenie brygadą zmechanizowaną (pancerną) w obronie**
- Janusz Wojtasik (red.) – **Studia z dziejów polskiej techniki wojskowej od XVI do XX wieku**
- Jerzy Zieliński (red.) – **Podstawowe założenia dydaktyki sztuki operacyjnej**
- Janusz Zuziak – **Dzieje Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie 1947–1997**

w przygotowaniu:

- Andrzej Ciupiński, Robert Białoskórski – **Wczesne ostrzeganie i zapobieganie współczesnym konfliktom zbrojnym w strategii Sojuszu Północnoatlantyckiego**
- Jerzy Gotowała – **Lotnictwo XXI wieku**
- Józef Halik – **Metodyka opracowania pracy magisterskiej i studyjnej**
- Tadeusz Jemiolo, Kazimierz Malak (red.) – **Bezpieczeństwo zewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej**
- Edward Jan Nalepa – **Wojsko wobec polskiego października '56**
- Krzysztof Przeworski – **Ewakuacja jako sposób ochrony ludności**
- Sylwester Sadowski – **Podstawowe zagadnienia teorii walki zbrojnej**
- Zbigniew Skwarek – **Powietrzne systemy wczesnego wykrywania i powiadamiania**
- Ryszard Stępień (red.) – **Edukacja w wyższych szkołach wojskowych**
- Wojciech Zawadzki, Tomasz Majewski, Norbert Prusiński – **Informacyjne uwarunkowania procesu decyzyjnego**

Zamówienia przyjmujemy telefonicznie lub pisemnie
